

Jiráček, Jiří

Slovotvorná charakteristika

In: Jiráček, Jiří. *Adjektiva s internacionálními sufixálními morfy v současné ruštině v porovnání s češtinou*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1984, pp. [47]-83

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121997>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

**SLOVOTVORNÁ
CHARAKTERISTIKA**

Kořenné morfémy můžeme rozřídít podle různých formálních hledisek, především podle slovnědruhov \acute{e} povahy, akcentuace, p \acute{u} vodu a v \acute{a} zanosti. Pro klasifikaci kořenných morfem \acute{u} našich adjektiv nep \acute{r} ch \acute{a} zejí první t \acute{r} i krit \acute{e} ria p \acute{r} li \acute{s} v \acute{u} vahu — všechna toti \acute{z} , s v \acute{y} jimkou pom \acute{e} rn \acute{e} nepatrn \acute{e} skupiny slov na *-abel'nyj* a *-ibel'nyj*, tvo \acute{r} í v ru \acute{s} tin \acute{e} rovinu desubstantiv, maj $\acute{ı}$ st \acute{a} lý p \acute{r} ízvuk na p \acute{r} ípon \acute{e} nez \acute{a} visele na p \acute{r} ízvuku motivuj $\acute{ı}$ cího slova, jak se o tom rozepisujeme v kapitole o suprastrukturní charakteristice, a všechna s n \acute{e} kolik \acute{a} v \acute{y} jimkami (*bukval'nyj*, *čitabel'nyj* ...) maj $\acute{ı}$ kořen cizí, neslovanský. Rozdělíme proto kořeny zkoumaných adjektiv podle v \acute{a} zanosti.

Úvodem bychom cht \acute{e} li p \acute{r} edeslat, \acute{z} e v \acute{a} zané morfémy objevil j $\acute{ı}$ ž t \acute{e} m \acute{e} ř p \acute{r} ed \acute{c} tyřiceti lety p \acute{r} ukopník synchronního zkoumání tvoření slov G. O. Vinokur, jen \acute{z} slovní z \acute{a} klady, které se vyskytu \acute{j} í pouze ve spojení s derivačn $\acute{ı}$ mi afixy, nazval v \acute{a} zané („svjazannyje“, srov. Vinokur, 1946, s. 327). Vinokur \acute{u} v termín „v \acute{a} zaný z \acute{a} klad“ se stal konvenčn $\acute{ı}$ m, dnes jej zp \acute{r} es \acute{n} ujeme v tom smyslu, \acute{z} e hovo \acute{r} íme o v \acute{a} zaných kořenech.

Vedle adjektiv typu *dokumental'nyj*, *tekstual'nyj*, *principial'nyj*, *progressivnyj*, *molekuljarnyj*, *venoznyj*, *komfortabel'nyj*, kde lze bez obtí \acute{z} í odd \acute{e} lit derivačn $\acute{ı}$ morfem od kořene, který existuje t \acute{e} ž jako samostatná pojmenovací jednotka, je v našem materiálu také řada adjektiv, kde kořen slova neexistuje jako samostatné pojmenování. P \acute{r} íslušný sufix můžeme pak v ru $\acute{s$ tin \acute{e} vyd \acute{e} lit pouze na z \acute{a} klad \acute{e} srovnání s jinými stejnokořennými (izoradikáln $\acute{ı}$ mi) motivačn \acute{e} spojenými sufixáln $\acute{ı}$ mi deriváty.

Týká se to p \acute{r} edevš $\acute{ı}$ m celé řady p \acute{r} ídavných jmen se sufixáln $\acute{ı}$ m morfem *-onn-*, která se slovotvorn \acute{e} opíraj $\acute{ı}$ o dějová jm \acute{e} na s p \acute{r} íponou *-acij-*, srov. nap \acute{r} .:

agitacija → *agitacionnyj*, deklamacija → *deklamacionnyj*,
likvidacija → *likvidacionnyj*, transljacija → *transljacionnyj*.

Uvedená substantiva na *-acija* maj $\acute{ı}$ v ru $\acute{s$ tin \acute{e} z \acute{r} etelnou slovotvornou formu, jsouce motivována p \acute{r} íslušnými slovesy na *-irovat'*. Derivačn $\acute{ı}$ ř \acute{e} t \acute{e} zce neboli v terminologii V. Strakov \acute{e} ‚derivačn $\acute{ı}$ paradigmata‘ (viz Strakov \acute{a} , 1973b, s. 88) vypadaj $\acute{ı}$ pak takto:

agit-irova-t' → agit=*acij*-a → agit-aci=*onn*-y
deklam-irova-t' → deklam=*acij*-a → deklam-aci=*onn*-y

likvid-irova-t' → likvid=acij-a → likvid-aci=onn-yj
 transl-irova-t' → transl=jacij-a → transl-jaci=onn-yj
 /ɫ' =a/ /ɫ' -a/

Desubstantivní adjektiva na *-onnyj* se velmi dobře segmentují, neboť jsou začleněna do dvou strukturně korelačních řad; srov. např.:

deklam-irova-t' → deklam=acij-a → deklam-aci=onn-yj
 likvid-aci=onn-yj
 agit-aci=onn-yj
 translj-aci=onn-yj

Dále má vázaný kořen většina přídavných jmen na *-ornyj*, např. *kombinatornyj* (← *kombinacija*).

Vázaný kořen mají rovněž deverbativní adjektiva se sufixálním morfem *-abel'n-*,

srov.:

oper-irova-t' → oper=abel'n-yj
 diskut-irova-t' → diskut=abel'n-yj

Několik slov s vázaným kořenem jsme zjistili i v množině přídavných jmen na *-al'nyj*. Jsou to především dvě přídavná jména motivovaná substantivem na *-at*: *patriarxal'nyj* ← *patriarxat* a *patriarxal'nyj* ← *patriarxat*, a jedno adjektivum opírající se slovotvorně o podstatné jméno na *-ij-*: geometrický termín *trapeceidal'nyj* ← *trapecija*.

Obdobná situace je ovšem i v češtině, srov. např. *patriarch-át* → *patriarch=ál-n-í*. Z českých responzí k ruským adjektivům na *-abel'nyj* uveďme *oper-ova-t* → *oper=abiln-í*, *diskut-ova-t* → *diskut=abiln-í*.

Kořen některých adjektiv na *-al'nyj* lze považovat buď za vázaný, nebo za tzv. volný, a to vzhledem k jejich dvojí motivaci – k jejich bezprostřední motivaci příslušným derivovaným substantivem, nebo ke zprostředkované motivaci příslušným substantivem základovým, srov.:

patriarx → patriarxat → patriarxal'nyj

Poznámka: Zprostředkovanou motivaci označujeme ve schématu přerušovanou čarou. Substantivem *patriarx* rozumíme zde ovšem pouze etnografický termín (stařešina, nejstarší člen rodu).

V současné ruštině existuje rovněž řada přídavných jmen s vázaným reziduálním (zbytkovým) kořeným morfem. Z adjektiv s internacionálními sufixálními morfy jsou to slova typu *dental'nyj*, *vokal'nyj*, *portativnyj*, *ělektivnyj*, *mizerabel'nyj*, *inkurabel'nyj*. Reziduální kořen takových slov (*dent-*, *vok-*, *portat-*, *ělekt-*, *mizer-*, (*in*)*kur-*) se v současné ruštině nespojuje se žádným jiným sufixem. Taková adjektiva musíme už z formálního hlediska chápat v ruštině jako primární, tj. neodvozená, nemotivovaná. Přesto v nich segmentujeme na úrovni morfémové analýzy morfy *-al'n-*, *-ivn-*, *-abel'n-*, a to na základě asociace s jinými adjektivy téže sémantické skupiny, která mají analogický morfémový sklad a přitom zřetelnou slovotvornou formu. Podrobněji o této problematice viz Jiráček, 1971, s. 19–20. Adjektiva typu *dental'nyj*, *vokal'nyj*... však slovotvornou formu v ruštině nemají, a proto je podrobněji nezkoumáme.

SLOVOTVORNÉ TRANSKATEGORIZACE

Mezi motivujícím pojmenováním a motivovaným adjektivem jsme zjistili v zásadě tři druhy vztahu, co se týče výrazové (formální) a obsahové (významové) stránky:

A. Základ motivovaného adjektiva je delší, tj. formálně složitější, než je základ motivujícího substantiva, co do obsahu je však mezi nimi rozdíl pouze v zařazení do slovnědruhové kategorie. Jde v podstatě o slovnědruhovou transpozici, při níž je substantivní základ morfoloogicky a syntakticky transponován do slovnědruhové kategorie adjektiv. Obsahová přeměna probíhá jen na úrovni abstraktní: substance je vyjádřena příznakově, tj. k základnímu komplexu věcně významových rysů obsažených v motivujícím substantivním základu se připojí abstraktní rys kvality. Ve známé Dokulilově klasifikaci typů onomaziologických kategorií je popsán postup typem transpozičním (abstraktním), srov. Dokulil, 1962, s. 43.⁴⁸

V našem materiálu jde o derivační dvojice typu *centrifuga* → *centrifugal'nyj*, *molekula* → *molekuljarnyj*, *kanikuly* → *kanikuljarnyj*; *tif* → *tifoznyj*; *redakcija* → *redakcionnyj*; *sport* → *sportivnyj*, *illjustracija* → *illjustrativnyj*; *refleks* → *reflektornyj* v ruštině a obdobné dvojice v češtině: *centrifuga* → *centrifugální*, *aorta* → *aortální*, *molekula* → *molekulární*, *tyf(us)* → *tyfózní* atd.

Adjektiva *centrifugal'nyj*, *molekuljarnyj*, *tifoznyj* atd. označují totéž co substantiva *centrifuga*, *molekula*, *tif*, avšak místo pojmu příslušného předmětu nebo obecněji substance označují pojem příznaku substance pojmenované slovotvorně motivujícím podstatným jménem, srov. např. slovní spojení *centrifugal'naja mašina*, *aortal'nyj porok serdca*, *molekuljarnyj ves*, *tifoznyj bol'noj* v ruštině a *centrifugální čerpadla*, *aortální stěna*, *molekulární váha*, *tyfózní příznak* v češtině.

Tato skupina adjektiv patří k přídavným jménům relačním, jak konečně ukazují i další jejich formální (morfoloogické a derivační) vlastnosti: nestupňují se, netvoří ani jmenné tvary ani adverbia ani jména vlastností.

Transpoziční pojmenovávací postup je v ruštině i v češtině (a ovšem též ve slovenštině, polštině a v dalších slovanských jazycích) velmi rozšířen, prakticky sem např. patří veškeré derivování jmen dějových typu rus. *vozka* — čes. *vození*, rus. *xod'ba* — čes. *chůze* (srov. např. Jiráček, 1973) a jmen vlastností typu rus. *smelost'* — čes. *smělost*, rus. *belizna* — čes. *běloba*.⁴⁹

B. Základ motivovaného adjektiva může být složitější nejen svou formou, ale i obsahem. Je tomu tak tehdy, označuje-li adjektivum kromě formálně

⁴⁸ Z. Skoumalová nazývá takové nové roztrídění útvarů kategoriálně již určených „re-kategorizace“, považuje — a jistě oprávněně — rozřazení slov podle slovnědruhové příslušnosti za jednu z nejběžnějších kategorizací (srov. Skoumalová, 1976, s. 2).

⁴⁹ W. Doroszewski nazval tuto derivaci již před půl stoletím „strukturální“ (srov. Doroszewski, 1932, s. 513). Později se touto problematikou zabývali další polští lingvisté: A. Sieczkowski (1957, s. 67—68) nazývá takové tvoření přídavných jmen „transkategoriali“, J. Kuryłowicz (1960), s. 41—50) píše o derivaci syntaktické, neboť takto motivaná slova se liší od slov motivujících (svých derivativů) pouze převedením do jiného slovního druhu a tudíž také jinou syntaktickou funkcí. Terminologie J. Kuryłowicze se přidržuje Je. A. Zemská (1973, s. 184—192).

vyjádřeného vztahu k substantii, označované motivujícím základem, ještě něco navíc.⁵⁰

Srov. dvojice typu *mašina* → *mašinal'nyj* (bessoznatel'nyj, neproizvol'nyj),⁵¹ *monument* → *monumental'nyj* (proizvodjaščij vpečatlenije veličinoj, moščnost'ju), *figura* → *figural'nyj* (inoskazatel'nyj, obraznyj), *doktor* → *doktoral'nyj* (nastavitel'nyj, ne dopuskajuščij vozraženij), *tekst* → *tekstual'nyj* (točno vosproizvodjaščij kakoj-nibud' tekst, soveršenno doslovnnyj), *bukva* → *bukval'nyj* (doslovnnyj; točnyj), *koloss* → *kolossal'nyj* (očen' bol'šoj, ogromnyj), *illjuzija* → *illjuzornnyj* (nesbytočnyj), *defekt* → *defektivnyj* (imejuščij fizičeskije ili psixičeskije nedostatki), *renta* → *rentabel'nyj* (opravdyvajuščij raschody, ne obytočnyj, doxodnyj) a ovšem i analogické derivační (motivačně strukturní) binomy v češtině: *monument* → *monumentální* (velkolepě působící; mohutný), *renta* → *rentabilní* (výnosný) a některá jiná.

Lexikální význam těchto přídavných jmen se neshoduje s jejich významem slovotvorným, strukturním („otnosjaščijsja k mašine“, „otnosjaščijsja k monumentu“ atd.).⁵² Tato adjektiva jsou schopna gradace a tvoří jak jmenné tvary (*mašinalen*, *mašinal'na*, *mašinal'no*, *mašinal'nyj*; *monumentalen* ..., *figuralen* ..., *doktoralen* ..., *tekstualen* ..., *bukvalen* ..., *kolossalen* ..., *illjuzoren* ..., *defektiven* ..., *rentabelen* ...), tak adverbia i jména vlastností, srov. *mašinal'no otvečat'*, *monumental'no izobrazit'*, *figural'no vyrazit'sja*, *doktoral'no izlagat' teoriju*, *tekstual'no soupadat'*, *bukval'no zamučit' rassprosami*, *kolossal'no bogat*, *illjuzorno*, *rentabel'no vesti xozjajstvo*; *mašinal'nost' žestov*, *monumental'nost' zdanija*, *figural'nost' reči*, *doktoral'nost' tona*, *tekstual'nost' soderžanija*, *bukval'nost' perevoda*, *kolossal'nost' razmerov*, *illjuzornost'*, *defektivnost'*, *rentabel'nost' zavodov*.

To vše nás opravňuje k tomu, abychom adjektiva popsaného typu přiřadili k přídavným jménům kvalitativním. Podle Dokulilova rozlišení tří typů onomaziologických přeskupení by tato adjektiva patřila k typu mutačnímu (srov. Dokulil, 1962, s. 128—129).

Jakostní povaha slov této skupiny vynikne, srovnáme-li je s izoradikálními adjektivy ryze vztahovými, odvozenými pouze domácími příponami, jakož i s českým překladem:

<i>mašinnyj</i> perevod	::	<i>mašinal'noje</i> dviženije
strojový překlad		bezděčný pohyb
<i>monumentnyje</i> raboty	::	<i>monumental'noje</i> zdanije
práce na pomníku		mohutná budova
<i>doktorskaja</i> dissertacija	::	<i>doktoral'nyj</i> ton
doktorská disertace		mentorský tón

⁵⁰ Je. A. Zemská hovoří o sémantickém „přídavku“ (semantičeskaja „dobavka“), viz Zemská (1967, s. 92), a ve své vysokoškolské učebnici později píše o „lexikální derivaci“ (srov. Zemská, 1973, s. 185n.). V. Straková výstižně nazývá tuto přídavnou obsahovou složku „sémantickým augmentem“ (viz Rus. gram., s. 110). I. G. Miloslavskij užívá názvů „frazeologičeskaja nadbavka“ (viz Miloslavskij, 1981, s. 1) a „dopolnitel'noje, priraščennoje značenie“ (ib., s. 4).

⁵¹ V závorkách v tomto odstavci uvádíme interpretaci lexikálního významu podle O⁹.

⁵² O vztahu lexikálního a slovotvorného významu viz např. Buzássyová, 1974, s. 30—50, a zejména Dokulil, 1978. Tam je uvedena i další literatura. My se jím ještě zabýváme na s. 55—58.

<i>figurnyj</i> portret	::	<i>figural'nyj</i> stil'
figurální portrét		obrazný styl
<i>tekstovaja</i> forma slova	::	<i>tekstual'naja</i> vyderžka
tvar slova v textu		doslovný výňatek
<i>bukvennaja</i>		
abbreviatura	::	<i>bukval'nyj</i> perevod
písmenná zkratka		doslovný překlad
<i>rentnyj</i> zajëm	::	<i>rentabel'naja</i> rabota
rentová půjčka		výnosná práce

Jak vyplývá z příkladů, ryze vztahová adjektiva jsou derivována kategoriálními „adjektivizačními“ sufixy *-n-*, (*-enn-*), *-sk-*, *-ov-*. Jiné domácí přípony adjektiv totiž jistým způsobem modifikují a konkretizují význam substantivního odvozovacího základu, srov. např. přídavná jména typu *bolotistyj* (obil'nyj bolotami), *glazastyj* (s bol'simi glazami) s ryze vztahovými *bolotnyj*, *glaznoj*, označujícími obecně vztah k předmětu; konkretizace tohoto vztahu se realizuje až v kontextu, např. *bolotnyj plug*, *bolotnyje sapogi*; *glaznoj nerv*, *glaznoje jabloko*, *glaznaja bolezň*.⁵³

Analogická situace je i v češtině, kde se přejatá adjektiva počestěná sufixem *-n'*- typu *kolosální*, *geniální*, ale rovněž *emocionální*, *tolerantní*, *evidentní*, *relativní*, *variabilní* liší od přídavných jmen, jež byla derivována na půdě češtiny od příslušných substantiv na *-ce* pouze domácí adjektivizační příponou typu *emoční*, *tolerantní*, *evidenční*, *relační*, *variační*, kromě výrazové podoby také tím, že poměrně snadno nabývají hodnotících významů, mohou se stupňovat a zcela pravidelně se od nich slovnědruhovou transkategorizací tvoří adverbia a jména vlastností, srov.: *kolosálně vysoká stavba*, *kolosálnost*; *geniálně tvořený*, *geniálnost*; *hudba působící emocionálně*; *emocionálnost veršů*; *chovat se tolerantně*, *tolerantnost postupu*; *evidentně nesprávně*, *evidentnost důkazu* a podobně i *relativně* a *relativnost*, *variabilně* a *variabilnost* (srov. Dokulil—Kuchař, 1977, s. 177).

C. Jistý počet zkoumaných adjektiv s internacionálními sufixálními morfy představuje smíšený typ. Základ mají opět složitější než je základ slovotvorně motivujícího substantiva, jsouce však v podstatě polysémantickými slovy, patří svým základním významem do skupiny A (lexikální význam je identický s významem derivačním), avšak svým přeneseným významem se zařazují do skupiny B (lexikální význam se nekryje s jejich významem slovotvorným). Jde o přídavná jména typu:

teatral'nyj	1. divadelní — <i>teatral'naja prem'jera</i> , <i>studija</i> , <i>kassa</i> ; 2. afektovaný, nepřirozený — <i>teatral'noje povedenije</i> , <i>t. žest</i> , <i>t-aja ulybka</i> ;
muzykal'nyj:	1. hudební — <i>muzykal'nyj instrument</i> ; 2. hudebně nadaný — <i>muzykal'nyj rebenok</i> ;
patriarxal'nyj	1. etn. patriarchální — <i>patriarxal'nyj byt</i> , <i>stroj</i> ; 2. starodávný — <i>patriarxal'nyj obyčaj</i> ;

⁵³ O adjektivech s příponami *-ist-*, *-ast-* a s dalšími sufixy vyjadřujícími výraznou vlastnost viz Žaža, 1972, kde autor analyzuje slovotvornou strukturu a funkční sémantiku těchto slov v porovnání s češtinou.

natural'nyj:	1. přírodní — <i>natural'nyj šělk, měd;</i> naturalní — <i>natural'nyj dozod, n-oje xozjajstvo;</i>
	2. přirozený — <i>natural'nyj cvet, rumjanec;</i> opravdový, upřímný — <i>natural'nyj smex, ton;</i>
ěpoxal'nyj:	1. epochální — <i>ěpoxal'nyje sobytija;</i>
	2. převratný — <i>ěpoxal'noje otkrytije;</i>
ělementarnyj:	1. elementární — <i>ělementarnaja matematika;</i>
	2. povrchní — <i>ělementarnyj podzod k delu;</i>
poljarnyj:	1. polární — <i>poljarnaja ěkspedicija;</i>
	2. protikladný — <i>poljarnyje mnenija;</i>
religioznyj:	1. náboženský — <i>religioznyj obrjad;</i>
	2. věřící — <i>religioznyj ěelovek;</i>
dekorativnyj:	1. dekorativní n. dekorační — <i>dekorativnyje rastenija;</i>
	2. malebný — <i>dekorativnyj vid</i>

Je příznačné, že uvedená adjektiva tvoří ve svém přeneseném významu (a jen v něm) jak jmenné tvary, např. *jeje povedenije bylo teatral'no*, tak adverbia i jména vlastností na *-ost'*. Srov. např.:

teatral'no vesti sebja, teatral'nost' povedenija;
muzykal'no odarěnnij ěelovek, muzykal'nost' reči;
patriarxal'no žit', patriarxal'nost' sem'ji;
natural'no ispuĝat'sja, original'naja natural'nost' predstavlenija;
ěpoxal'nost' sobytija;
ělementarno usvoit', ělementarnost' vzgljada;
religioznost' starika;

Z uvedeného vyplývá, že jde o přechodný, vztahově jakostní typ adjektiv.⁵⁴

Rovněž v češtině existuje takováto množina slov s internacionálními sufixálními morfy, srov.:

teatrální:	1. zast. divadelní — <i>předvádět teatrální bitvu</i> (z čas. Lumír);
	2. strojený, nepřirozený — <i>teatrální hlas, smích</i> a srov. ještě deriváty <i>teatrálně (se smát)</i> a <i>teatrálnost (upadat v hysterickou teatrálnost)</i> ;
muzikální:	1. týkající se hudby, hudební — <i>muzikální nadání, nástroj</i> ;
	2. hudebně nadaný — <i>muzikální člověk, národ</i> a deriváty <i>muzikálně (posuzovat), muzikálnost (českého národa)</i> ;
patriarchální:	1. uznávající patriarchalismus — <i>patriarchální rodina, zřízení, řád</i> ;
	2. starodávňý, starosvětský — <i>patriarchální způsob života</i> a deriváty <i>patriarchálně (žít)</i> a <i>patriarchálnost</i> ;

⁵⁴ SSLT označuje sice na s. 240–241 adjektiva podobného typu jako „jakostně vztahová“ („kačestvenno-otnositel'nyje“), dáváme však přednost názvu „vztahově jakostní“, neboť jde o přídavná jména primárně svým základním významem vztahová (relační), která až v kontextu nabývají přeneseného významu, a to jakostního (kvalitativního).

naturální:	1. přírodní — <i>naturální člověk, povaha;</i>
dávaný v naturáliích — <i>naturální příjem, plat, byt;</i>
	2. neškolený, přirozený — <i>naturální lidový zpěvák;</i>
epochální:	1. tvořící novou epochu;
	2. převratný, znamenitý — <i>epochální čin;</i>
polární:	1. týkající se pólu n. území kolem něho — <i>polární pásma, medvěd;</i>
	2. protilehlý — <i>polární protiklady</i>

Závěrem můžeme konstatovat, že mezi motivujícím pojmenováním a motivovaným adjektivem s internacionálním sufixálním morlem mohou být tři druhy vztahu: (1) pouhá slovnědruhovú transpozice, (2) výrazný sémantický posun motivovaného adjektiva a (3) slovnědruhovú transpozice se týká jen základního významu zkoumaných slov.

V prvním případě jde o adjektiva ryze vztahová (rus. *centrifugal'nyj, molekularnyj, tifoznyj*, čes. *centrifugální, molekulární, tyfózní*), druhou skupinu tvoří přídavná jména jakostní (rus. *mašinal'nyj, doktoral'nyj, rentabel'nyj*, čes. *emocionální*) a třetí — polysémantická adjektiva vztahově jakostní (rus. *muzykal'nyj, poljarnyj*, čes. *muzikální, polární*).

Jednotlivé námi vydělené skupiny jsou dále charakterizovány jednak morfologickými a derivačními vlastnostmi, resp. možnostmi daných slov, jednak existencí či neexistencí izoradikálních derivátů s kategoriálními adjektivními sufixy *-n-*, *-sk-*, případně *-ov-* v ruštině, *-n'-* v češtině, a dále též možností užití v přeneseném významu.

Adjektiva 2. skupiny se stala kvalitativními se všemi formálními důsledky z toho plynoucími (gradace, tvoření jmenných tvarů, adverbii a jmen vlastností) vzhledem k tomu, že funkci příslušných adjektiv relačních převzala stejnokořenná přídavná jména s příponami *-n-*, *-sk-* v ruštině (*mašinnyj, doktorskij*), *-n'-* v češtině (*emoční*). Adjektiva 3. skupiny se dodatečně a v kontextovém užití stávají jakostními, a to jen v přeneseném významu. Adjektiva 1. skupiny (*centrifugal'nyj, centrifugální*), jejichž význam derivační se plně kryje s významem lexikálním (jde o svého druhu strukturně lexikální tautosémii), zůstávají ryze vztahovými potud, pokud se v jazyce neutvoří stejnokořenný derivát s „transkategorizačním“ sufixem *-n-*, *-sk-*, případně *-ov-* v ruštině, *-n'-* v češtině, nebo dokud se jich nezačne užívat v přeneseném významu.

DISKREPANCE MEZI DERIVAČNÍM A LEXIKÁLNÍM VÝZNAMEM

Vedle adjektiv typu *mašinal'nyj, rentabel'nyj* popsaných v kapitole o slovo-
votvorných transkategorizacích jsme se setkali ještě s dalšími případy ne-
souladu strukturní (formální) a sémantické motivovanosti slova. Nejde ovšem
o jev, který by byl v současné ruštině ojedinělý; byl také již několikrát po-
psán v příslušné odborné literatuře. Tak např. G. S. Zenkov píše, že činitelská
jména derivovaná sufixálním morlem *-ščik* jsou formálně bezprostředně

souvztažná s deverbálními substantivy na *-ka*, sémanticky však s příslušnými slovesy (srov. Zenkov, 1969, s. 137), např.:

rasfasovščik ← | rasfasovka
rasfasovát'

Týž jev popisuje i Je. A. Zemskaja a ilustruje ho na prefixálně-sufixálních adverbích typu *po-dačnomu*, *po-cirkovomu*, *po-kurortnomu*. Formálně se prý tato příslovce opírají o desubstantivní adjektiva *dačnyj*, *cirkovoj*, *kurortnyj*, sémanticky však o stejnokořeněná podstatná jména, srov.: *po-dačnomu* — „kak na dače“, *po-cirkovomu* — „kak polagajetsja v cirke“, *po-kurortnomu* — „kak na kurorte“. Podobně adverbia se sufixem *-o* typu *meteorno*, *krapivno* jsou prý formálně odvozena od základů desubstantivních adjektiv *meteorn(yj)*, *krapivn(yj)*, sémanticky se však zakládají na izoradikálních substantivech, srov.: „kak meteor“, „kak krapiva, podobno krapive“ (viz Zemskaja, 1973, s. 69–70).

K uvedenému bychom chtěli přičinit několik poznámek. Domníváme se totiž, že v citovaných příkladech (*po-dačnomu*, ...) nejde v pravém slova smyslu o nesoulad formální a významové motivace („rasxožděnije otnošenij formal'noj i smyslovoj proizvodnosti), nýbrž — přesněji — o diskrepanci mezi významem derivačním (slovtvorným, strukturním) a významem lexikálním. Adverbium *po-dačnomu* např. má derivační význam „podobno čemu-to dačnomu, podobno dačnoj žizni“, kdežto „kak na dače“ je už jeho lexikalizovaný význam.

Derivační význam vyplývá ze slovtvorné struktury daného pojmenování, ze vztahu, souhry významu slovtvorného formantu a významu slovtvorné motivující báze, a bývá značně obecný, chudý. Naproti tomu význam lexikální se konstituuje až později jako výsledek jazykového úzu a je konkrétnější, bohatší; je to ten význam, který registrují výkladové slovníky. Zatímco slovtvorný význam patří do systému jazyka, lexikální význam je záležitostí normy (srov. Dokulil, 1978, s. 247; cenné podněty k řešení těchto otázek přináší i polemicky laděná studie V. N. Chochlačevové, srov. Chochlačeva, 1977). Tak např. derivační význam substantiva *pisatel'* je „tot, kto pišet'“, substantiva *izdatel'* — „izdajuščij (izdajuščee lico n. predprijatije)“, kdežto lexikální význam prvního pojmenování je „tot, kto zanimajetsja literaturnym trudom, pišet' xudožestvennyje literaturnyje proizvedenija“ a druhého „lico n. predprijatije, izdajuščee proizvedenija pečati“ (srov. též Zimek, 1973, s. 311, a zejm. Crome, 1979, s. 28). Sama Je. A. Zemskaja píše o těchto otázkách v tom smyslu o čtyři roky později, srov. Zemskaja, 1977, s. 65–66, kde v kapitole výmluvně nadepsané „Frazelogičnosť semantiki proizvodnogo slova“ zcela správně tyto otázky interpretuje. Svůj výklad ilustruje mimo jiné příklady ze článku M. V. Panova (srov. Panov, 1956, s. 147–148). M. V. Panov porovnává totiž deadjektivní substantivní deriváty *dnevnik*, *utrennik*, *večernik* a *nočnik*. Ze slovtvorné struktury („vnitřní formy“) těchto pojmenování vyplývá jejich derivační význam: „substancija, imejuščaja otnošenje k čemu-to dnevnomu, utrennemu, večernemu, nočnomu“. Lexikální význam těchto slov je však speciálně konkretizován, „frazelogizován“ (přesněji „idiomatizován“): *dnevnik* — „zapisi, veduščijesja izo dnja v den', ili učeničeskaja tetrad' dlja zapisi zadannyh urokov i dlja otmetok ob uspechax“;⁵⁵ *utrennik* — utrennij spektakl' ili utrennij moroz, *večernik* — student večernego fakul'teta a *nočnik* — nočnoj svetil'nik.⁵⁶

⁵⁵ Přifažením k pojmenováním *zaočnik* (posluchač dálkového studia) a zejm. *večernik* (posluchač večerních kursů n. večerní školy) dostalo slovo *dnevnik* ještě nový význam, a to „posluchač denního studia“. Tím ovšem dochází — aspoň v současné ruském školním slangu — ke vzniku nového derivačního podtypu.

⁵⁶ Podle zjištění O. P. Jermakovové vykazují jednotlivé slovní druhy různou míru frazeologizace svého lexikálního významu; největší mají substantiva (srov. Jermakova, 1972).

Vztah mezi lexikálním a derivačním významem může být obecně vztahem shody, inkluze nebo i vztahem překrývání (srov. Dokulil, 1978, s. 246–250, tam viz odkazy i na další odbornou literaturu k dané otázce). M. Dokulil uvádí jako jeden z příkladů na překrývání obou významů substantivum *truhlář*; slovotvorný význam tohoto tzv. jména konatelského (přesněji „obíratelského“, resp. „provozovatelského“) je „člověk mající nějaký aktivní vztah k truhle“, člověk, který se všestranně obírá truhlou, resp. truhlami“. Lexikální význam tohoto pojmenování je však na jedné straně širší, neboť truhlář vyrábí i jiný nábytek, např. stoly, dveře, okenní rámy (je vlastně synonymní k substantivum *nábytkář*), a na druhé straně užší, neboť truhly a jiný nábytek pouze vyrábí, opravuje, případně i prodává, avšak nekupuje.

Derivační význam mohou mít přirozeně jen slova, která si uchovála vnitřní formu, tj. která neztratila svůj vztah s původním onomaziologickým motivem. Substantiva typu *malina*, která jsou v současné ruštině a češtině již bez živé „vnitřní formy“ a fungují tudíž v jazyce jako pojmenování značková, nemotivovaná, nemohou mít ani derivační význam.

Nesoulad slovotvorného a lexikálního významu není ovšem jen záležitost ruštiny a češtiny, setkáváme se s ním i v celé řadě jiných jazyků, srov. např. německé složené substantivum *Hochzeit*, jehož slovotvorný význam je ‚vysoká doba‘ (hohe Zeit), kdežto význam lexikální je ‚svatba‘, nebo *Freitag* – slovotvorně ‚volný den‘, avšak lexikálně ‚pátek‘.

Z námi zkoumaných adjektiv jsme kromě přídavných jmen typu *mašinal'nyj*, *monumental'nyj*, *rentabel'nyj* zjistili ještě dvě slova s evidentní diskrepancí mezi derivačním a lexikálním významem, a to *maniakal'nyj* a *bizonal'nyj*.

Základ adjektiva *maniakal'nyj* je po výrazové, strukturní stránce identický se základem substantiva *man'jak* (s nepravidelnou alternací základů) rozšířeným o sufixální morf *-al'n-*. Derivační význam tohoto slova je tudíž ‚přinadležaščíj, svojstvennyj man'jaku‘. Lexikálně se však toto přídavné jméno opírá o substantivum *manija*: ‚postižený mánií‘. O tom svědčí i ta okolnost, že ve slovnících, např. v O⁹, je adjektivum *maniakal'nyj* zařazeno do heslového odstavce substantiva *manija*, ve VA je pak podán tento výklad: ‚otnosjaščijsja k manii, svjazannyj s nej‘.⁵⁷ Naproti tomu adjektivním derivátem podstatného jména *man'jak* se shodným významem derivačním i lexikálním je slovo *man'jačeskij*, které je utvořeno zcela jiným sufixem (domácím *-sk-*, resp. alomorfelem *-esk-*).

Samo podstatné jméno *man'jak* je ovšem bezprostředním derivátem substantiva *manija*. Mezi derivativem a jeho derivátem dochází zde k nepravidelné alternaci zakončení základů (srov. Gr70, s. 102).

Derivační bázi adjektiva *bizonal'nyj* je přídavné jméno *zonal'nyj* (pásmový, srov. např. slovní spojení *zonal'naja rastitel'nost'*), od něhož je odvozeno přidáním prefixoidu *bi-*.⁵⁸ Slovotvorný význam adjektiva *bizonal'nyj* je tudíž ‚otnosjaščijsja k dvum zonam, kasajuščijsja dvux zon, dvuxzonal'nyj‘, česky ‚dvojpásmový‘. Věcný význam tohoto slova je však, resp. byl, neboť pojmenovaný jev již zanikl, ‚otnosjaščijsja k Bizonii‘ – polit. (v západním

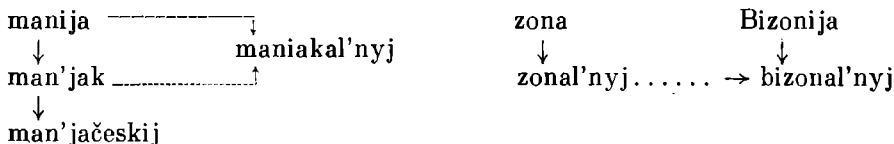
⁵⁷ Derivační a lexikální význam adjektiva *maniakal'nyj* lze ovšem uvést do souladu, budeme-li v něm segmentovat rozšířený morf *-akal'n-*; který se připojuje k motivující substantivní bázi *manij(a)* se současným odsunutím finálního *-j*, srov. např. *kolonij(a)* → *koloni-al'nyj*.

⁵⁸ Teoreticky by derivačním východiskem tohoto adjektiva mohlo být též substantivum *bizon*. Jelikož však příslušný slovotvorný typ neexistuje, srov. *slon* → *slon=ov-yj*, *bizon* → *bizon=ov-yj*, *mamont* → *mamont=ovyj*, *tigr* → *tigr=ov-yj*, *lev* → *l'v=in-yj*, *xameleon* → *xameleon=sk-ij*, nepřichází taková interpretace v úvahu.

Německu po 2. světové válce) spojené americké a britské okupační pásmo.

Kdyby totiž bylo východiskem derivace substantivum *Bizanija*, muselo by příslušné adjektivum znít **bizonial'nyj*, srov. derivační model *kolonija* → → *kolonial'nyj*.

Popsané strukturně motivační vztahy lze znázornit takto:

— → = směr derivační i lexikální motivace

. . . . → = směr derivační motivace

- - - → = směr lexikální motivace

Od případů této rozdvojené motivovanosti nutno odlišovat motivační vztahy regulérních derivačních paradigmat (srov. Straková, 1973b, s. 88) s postupnou jednosměrnou a oboustrannou (tj. formální i významovou) bezprostřední motivační typu:

A → B → C

Ze zkoumaného materiálu sem patří např. adjektivum *ceremonial'nyj*, které se formálně i sémanticky slovotvorně opírá o substantivum *ceremonial* (*ceremonial'nyj* — ‚soveršajemyj po opredelennomu ceremonialu‘), jež je opět v bezprostředním motivačním vztahu k substantivu *ceremonija*, srov.: *ceremonija* → *ceremonial* → *ceremonial'nyj*⁵⁹

DIVERGENCE SLOVOTVORNÉ FORMY

Zatím jsme se zabývali případy, kdy sice došlo k lexikální polysémii, avšak slovotvorná struktura daných pojmenování se v zásadě nezměnila, srov. *teatr* = *al'nyj*, *element* = *arnyj* atd. Ve svém výzkumu jsme se však setkali s pěti adjektivy, jejichž slovotvorná struktura se segmentuje dvojím způsobem. Každé z nich totiž může být motivováno dvěma různými, ovšem stejnokořennými substantivy, což má za následek hlubokou diferenciaci obsahové stránky motivovaného adjektiva.

Jsou to tato přídavná jména:

1. *differencial'nyj*:

a) Motivujeme je substantivem *differencial*, srov. matematické termíny typu *differencial'noje isčislenije*, *differencial'noje uravnenije* nebo technický termín *differencial'nyje mexanizmy*; slovotvorná struktura je *differenci-*

⁵⁹ Protože se přídavné jméno *ceremonial'nyj* co do své formální struktury i významu bezprostředně zakládá na substantivu *ceremonial*, členíme je na derivační bázi *ceremonial-* a derivační morf *-n-* s měkkostní alternací finálního konsonantu derivační báze. Nemůžeme v něm tudíž při slovotvorné analýze segmentovat sufix *-al'n-*, a proto jsme toto pojmenování nezařadili do množiny námi zkoumaných adjektiv.

$al' = n(yj)$, tj. přídavné jméno je motivováno substantivem *differencial* jak v základním významu (matematický pojem), tak ve významu odvozeném (technický pojem).

b) Ve spojeních typu *differencial'nyj tarif* nebo v lingvistické terminologii *differencial'nyj priznak* (gluxosti, zvonkosti) se však toto adjektivum slovtvorně opírá o podstatné jméno *differencijsa* a vyčleňujeme v něm derivační morf $-al'n-$, a to po odsunutí finálního $-j$ ZMS, schematicky: $differenci(j) = al'n-yj$.

Tím je — na rozdíl od adjektiv typu *mašinal'nyj*, *rentabel'nyj*, která jsme analyzovali na s. 51—53, — uveden do souladu význam lexikální s významem slovtvorným (derivačním, strukturním).

2. *material'nyj*:

a) Derivováno od substantiva *material*, srov. spojení typu *material'nyje sklady*, *m. resursy*, *m. zatrudnenija*; pak v něm pochopitelně segmentujeme pouze slovtvorný formant $-nyj$: $material' = n-yj$ a slovtvorný akt je doprovázen měkkostní alternací finálního konsonantu základu.

b) Derivováno od podstatného jména *materija*, a to zejména ve filozofické terminologii, srov. slovní spojení typu *material'nyj mir* nebo ve větách typu *Mir po prirode svojej materialen*. Pak ovšem vydělujeme slovtvorný formant $-al'nyj$ po odsunutí finálního $-j$ derivační báze: $materi(j) = al'n-yj$.

3. *personal'nyj*:

a) Motivujeme substantivem *personal*, např. ve slovním spojení *personal'nyj soštav*; derivační struktura je $personal' = n-yj$.

b) Motivujeme substantivem *persona*, např. ve spojeních *personal'noje priglašenje*, *personal'naja pensija*, *personal'noje delo* a koneckonců i v adverbii *personal'no*, srov. *obratit'sja k komu-nibud' personal'no*. V těchto případech je totiž invariantním významem popisovaných slov „vztah jen k (dané) osobě“. Slovtvorná struktura je proto $person = al'n-yj$.

4. *normativnyj*:

a) Zakládá se na substantivu *normativ*, např. ve spojení *normativnyj zapas gorjučego*, tj. vyčleňujeme pouze derivační morf $-n-$: $normativ = n-yj$.

b) Slovo téže fonematické struktury je motivováno substantivem *norma*, např. ve spojení *normativnaja grammatika*; pak v něm segmentujeme sufixální morf $-ativn-$.

5. *divizionnyj*:

a) Derivováno od substantiva *divizion* (dělostřelecký oddíl), srov. spojení typu *divizionnyj učastok*, *d. zalp*; slovtvorná struktura je $divizion = n-yj$.

b) Derivováno od substantiva *divizija*, což bývá častější, srov. např. *divizionnaja artillerija*, *divizionnyj vrač*, *d. obmennyj punkt*; slovtvorná struktura je pak ovšem $divizi(j) = onn-yj$, tj. s odsunutím finálního $-j$ ZMS.

Popsaná jev nazval svého času G. O. Vinokur homonymií slovtvorné formy (Vinokur, 1946, s. 326). Ilustroval ji na slově *učitel'stvo*, které má dva lexikální významy. Buď označuje povolání toho, kdo učí — pak má slovtvornou strukturu $uči = tel'stvo$, tj. derivační báze („proizvodjaščaja osnova“)

je *učí-*, nebo má hromadný význam (nomen collectivum) a pak má slovo-
tvornou strukturu *učitel' =stv-o*, tj. motivujícím základem je substantivum
učitel'. Podrobněji se touto otázkou zabýval v poslední době např. Tichonov,
1971, s. 296–311; tam viz na s. 311 i další odbornou literaturu.

Domníváme se, že v případech typu *učí=tel'stv-o* (n. actionis) :: *učí-
tel' =stv-o* (n. collectivum) nejde v pravém slova smyslu o homonymii slovo-
tvorné formy, resp. o slovo-*tvornou* (derivační) homonymii, ale o divergenci
(rozdvojení) slovo-*tvorné* formy. Skutečnými slovo-*tvornými* homonymy
mohou být podle našeho názoru jen pojmenování s výrazově shodnou slovo-
tvornou formou, tj. slova, jejichž derivační komponenty se formálně shodují,
avšak jedny z nich — ať již motivační báze, nebo derivační afixy — jsou
homonymní.

Srov.:

*beskrov*¹ = *n-yj* (guby) ← *bez kroví*
*beskrov*² = *n-yj* (sirota) ← *bez krova*
podkov = *k¹-a* (n. actionis) ← *podkovat'*
podkov = *k²-a* (deminutivum) ← *podkova*

Z námi zkoumaného materiálu můžeme uvést tyto příklady slovo-*tvorných*
homonym:

*operat*¹ = *ivn-yj* ← *operac(ij)¹-a* (med. operace)
(např. o-oje vmešatel'stvo)

*operat*² = *ivn-yj* ← *operac(ij)²-a* (voj. operace)
(např. o-yj prostor)

*operaci*¹ = *onn-yj* ← *operaci(j)¹-a* (med. operace)
(např. o-oje oddělení v bol'nice)

*operaci*² = *onn-yj* ← *operaci(j)²-a* (bank. operace, transakce)
(např. o-yj zal v banke)

*spekuljat*¹ = *ivn-yj* ← *spekuljac(ij)¹-a*
(např. s-yje ceny) (spekulace, lichváření)

*spekuljat*² = *ivn-yj* ← *spekuljac(ij)²-a* (filoz. spekulace)
(např. s-aja filosofija)

Na homonymii v rušt. poukazují už české ekvivalenty:
spekulantský (ceny) :: *spekulativní* (filozofie)

Poměrně spolehlivým indikátorem změn v lexikálním obsahu a ve slovo-
tvorné formě zkoumaných adjektiv jsou i jejich diferencované české ekvi-
valenty.

Srov.:

diferencial'noje uravnenije :: *diferencial'nyj priznak*
diferenciální rovnice *diferenční znak*

material'nyj sklad :: *material'nyj mir*
sklad materiálu *hmotný svět*
(materiálový sklad) *(materiální svět)*

personal'nyj sostav <i>personál</i>	::	personal'noje priglášeníje <i>osobní pozvání</i>
divizionnyj zalp <i>oddělová salva</i>	::	divizionnaja artillerija <i>divizní dělostřelectvo</i>

Divergence slovotvorné formy, jakkoli je to paradoxní, napomáhá vlastně systémové rovnováze, řešíc dialektický rozpor mezi derivačním a lexikálním významem daných slov.

Závěrem bychom chtěli poznamenat, že rozdvojení slovotvorné formy signalizuje počínající rozpad lexikální jednotky na samostatné lexémy a mělo by se to také projevit v lexikografické praxi. Dnes je již samozřejmé, že dvojice substantiv typu *zavod*¹ (avtomobil'nyj), které je slovotvorně nečlenitelné, a *zavod*² (motora; časov) se slovotvornou strukturou *za = vod* představují samostatné lexémy a jsou jim proto věnována samostatná slovníková hesla. U slov typu *material'nyj* se tak zatím vůbec neděje nebo jen zčásti.⁶⁰

SLOVOTVORNÁ SYNONYMIE

Otázka slovotvorné synonymie zapadá do širšího rámce problematiky variantnosti slov a jejich tvarů. Ačkoli se těmito otázkami — jak píše Jemel'janova (1972, s. 379) — zabývala již celá řada jazykovědců,⁶¹ nutno konstatovat, že tato problematika je doposud málo prozkoumána,⁶² o čemž svědčí mimo jiné i nejednotná terminologie, jíž se užívá pro označení různých projevů variace slov a tvarů. S. A. Jemel'janova uvádí ve svém článku na s. 379 tyto termíny používané v příslušné odborné literatuře: „varianty slov, slovoobrazovatel'nyje varianty, slovoobrazovatel'nyje paralleli, odnokor-nevyje paralleli, slovoobrazovatel'nyje sinonimy, sinonimičeskije paralleli, odnokorennyje slova, morfologičeskije varianty slova, morfologičeskije paralleli, morfologičeskije sinonimy, grammatičeskije varianty, grammatičeskije sinonimy, dubletnyje formy i dr.“

Zaměříme se nyní na užití termínu „slovotvorná synonyma“ (slovoobrazovatel'nyje sinonimy). Obvykle se jím označují stejnoořenná slova mající různé afixální morfémy, avšak stejnou pojmovou vztaženost, a fungující v jazyce jako synonyma. Tak např. Škatova (1966, s. 204) považuje za slovotvorná synonyma izoradikální slova téže slovnědruhové kategorie, mající stejný nebo blízký význam, jako jsou dvojice substantiv typu *atomnik* — *atomščik*, *garpuněr* — *garpunščik* nebo dokonce trojice typu *montažist* — *montažěr* — *montažnik*.

⁶⁰ V 0° a v RČS jsou např. adjektiva *material'nyj* a *normativnyj* ještě v obou svých derivačních podobách v jediném heslovém odstavci, v RČS jsou v jediném odstavci dokonce i *differencial'nyj* a *divizionnyj*.

⁶¹ V SSSR např. V. V. Vinogradov, A. I. Smirnickij, O. S. Axmanova, O. M. Sokolov, A. P. Filin, R. P. Rogožnikova, A. N. Tixonov — bližší bibliografické údaje viz v citovaném článku S. A. Jemel'janovové —, v NDR např. I. Ohnheiser.

⁶² Dáváme za pravdu I. Ohnheiserové, že nedostatečná propracovanost otázek slovotvorné synonymie v rusistice (a dodejme: nejen v rusistice) pramení též z toho, že slovotvorba nebyla ještě do poměrně nedávné doby považována za samostatnou lingvistickou disciplínu, byvši zařazována do morfologie nebo do lexikologie (Ohnheiser, 1979, s. 63).

Velmi široce chápe pojem slovotvorné synonymie známý ukrajinský derivatolog Kovalyk (1961, s. 10), který považuje za slovotvorná synonyma slova téže slovotvorné kategorie, a to i pojmenování s různými kořeny (členy téhož hypernymu) typu ukrajinských jmen obyvatelských *ukrajinec'*, *poljak*, *gruzin*.

Akademická mluvnice ruštiny pokládá za slovotvorná synonyma: „obrazovanija, prinadležaščije k polnost'ju ili častično sinonimičnym tipam i charakterizujuščijesja obščim kornem“, jako jsou *uzlistyj* — *uzlovatyj*, *slesarit'* — *slesarničat'* (Gr70, s. 43, a Gr80, s. 140).

Díleč otázkou slovotvorné synonymie u adjektiv na *-ičeskij* a *-ičnyj* v současné spisovné ruštině se zabýval svého času gorkijský rusista V. A. Grečko (Grečko, 1962). O lunkční diferenciaci adjektiv na *-ističeskij* a *-ističnyj* jsme již psali (srov. např. Jiráček, 1971, s. 58–59).

My považujeme za derivační synonyma — podobně jako Gr70 a Gr80 — izoradikální deriváty patřící do téže slovotvorné kategorie, tj. tvořící paralelně fungující slovotvorné typy. Navíc však vydělujeme skupinu derivačních (slovotvorných) variant, za něž považujeme ta derivační synonyma, která se mohou bez jakékoli sémantické diferenciaci vzájemně zastupovat v týchž slovních spojeních.⁶³

V námi zkoumaném materiálu jde o tyto „variantně“ fungující sufixální morfy:

- al'n- a -n-: *azimutal'nyj* // *azimutnyj krug*
kolloidal'nyj // *kolloidnyj rastvor*
*struktural'naja*⁶⁴ // *strukturnaja lingvistika*
tokal'noje // *tokusnoje rasstojanije* (ohnisková vzdálenost)
- al'n- a -ičesk-: *geotermal'naja* // *geotermičeskaja elektrostancija* (ze slovníku NSZ)
- ivn- a -onn-: *meliorativnyje* // *melioracionnyje raboty*
appozitivnyje // *appozicionnyje otnošenija*
inversivnyj // *inversionnyj porjadok slov*
- al'n- a -onal'n-: *substancial'naja* // *substancional'naja osnova bytija*

Jinak dělíme derivační synonyma podle toho, zda jsou současně i lexikálními synonymy.

Nějpčetnější skupinu tvoří dvojice *úplných slovotvorných a lexikálních synonym*:

- al'n- a -n-: *bakterial'nyj* (kletka) — *bakterijnyj* (preparat)
fljuidal'nyj (struktura) — *fljuidnyj* (izlučenijsja)
zonal'nyj (jazyki) — *zonnyj* (tarif)

Zjistili jsme, že většina přídavných jmen motivovaných substantivy se sufixem *-oid* tvoří tento strukturní typ synonym, srov. *cikloidal'nyj* — *cikloidnyj*, *romboidal'nyj* — *romboidnyj*, *metalloidal'nyj* — *metalloidnyj*, *ëllipsoidal'nyj* — *ëllipsoidnyj*.

⁶³ Jsou to vlastně jen částečné varianty, neboť se takto mohou vzájemně zastupovat zpravidla jen v některých slovních spojeních.

⁶⁴ Adjektivum *struktural'nyj* funguje v současné ruštině jako výraz příznakový.

- ial'n- a -n-: vektorial'nyj (veličina) — vektornyj (isčíslenije)
- ual'n- a -n-: kontekstual'nyj (značeníje) — kontekstnyj (upotreblenije)
- onal'n- a -n-: meridional'nyj (vremja) — meridiannyj (krug)
- al'n- a -sk-: sinodal'nyj (xor) — sinodskij (činovnik)
- al'n- a -ičesk-: vakxal'nyj (pripev) — vakxičeskij (vostorg)
- al'n- a -ial'n-: èpoxal'nyj (otkrytije) — èpoxial'nyj (javlenije)
- onal'n- a -onn-: konvencional'nyj (štraf) — konvencionnyj (tarif)
- abel'n- a -n-: komfortabel'nyj (gostinica) — komfortnyj (pomeščenie)
- orn- a -ivn-: reflektornyj (centr) — reflektivnyj (dviženije)
- ivn- a -n-: impul'sivnyj (čelovek) — impul'snyj (kontakt)
- arn- a -n-: atomarnyj (kislород) — atomnyj (ves)
- planetarnyj (mexanizm) — planetnyj (sistema)
- arn- a -ozn-: šikarnyj (vid) — nespis. šikoznyj (obstanovka)
- ivn- a -onn-: illjustrativnyj (primer) — illjustracionnyj (mašina)
- induktivnyj (metod) — indukcionnyj (katuška)
- assimiljativnyj (mjagkost') — assimiljacionnyj (javlenije)
- (at)ozn- a -n-: traxomatoznyj (bol'noj) — traxomnyj (glaz)
- onn- a -abel'n-: diskussionnyj (rešeníje) — diskutabel'nyj (vopros)

Setkali jsme se i s několika trojicemi derivačních a lexikálních synonym:

- al'n-, -n- a -ov-: aortal'nyj — aortnyj — aortovyj
- ozn-, -n- a -ov-: vitaminoznyj — vitaminnyj — vitaminovyj

Gr80 uvádí na s. 275 dokonce případ, kdy si konkurují tři internacionální sufixální morfy, a to -onn-, -al'n- a -ivn-:

konversionnyj — konversial'nyj — konversivnyj

Podstatně méně bylo zjištěno dvojic slovo tvorných a částečně lexikálních synonym. Rozumíme jimi takové dvojice adjektiv s různými příponami, které se slovo tvorně opírají o touž substantivní bázi, lexikálně jsou však paralelní jen v některém ze svých významů:

- al'n- a -n-: *baritonnyj'nyj* — *baritonnyj* motivované substantivem *bariton* ve významu ‚mužský střední hlas‘, nikoli ve významu ‚dechový hudební nástroj‘ (v tomto posledně jmenovaném významu funguje pouze adjektivum *baritonnyj*)
- onal'n- a -onn-: *seksional'nyj* — *seksionnyj* jako technické termíny ve významu ‚seksionální, skládající se ze sekcí‘, např. *seksional'nyj* || *seksionnyj kotěl*, nikoli ve významu ‚podle sekcí‘ (např. *seksionnaja organizacija*) ani ve významu lékařského termínu ‚pítevní, sekční‘ (např. *seksionnyj zal*)

Další skupinu tvoří dvojice adjektiv synonymních jen po stránce derivační, svým lexikálním významem však od sebe vzdálených. Jde o lexikální paronyma typu:

- al'n- a -n-: mašinal'nyj — mašinnyj
- al'n- a -enn-: bukval'nyj — bukvennyj
- al'n- a -sk-: doktoral'nyj — doktorskij
- ual'n- a -ov-: tekstual'nyj — tekstovoj
- abel'n- a -n-: rentabel'nyj — rentnyj

Podrobněji o tomto jevu píšeme v kapitole o slovtvorných transkategorizacích na s. 52—53.

Zvláštní skupinu vybočující z rámce slovtvorné synonymie tvoří v námi zkoumaném materiálu dvojice adjektivních derivátů diferencovaných jak po stránce výrazové, tak i sémantické, motivované polysémními nebo přímo homonymními substantivy.

Jsou to paronyma tohoto typu:

-al'n- a -n-:

kloakal'nyj :: *kloačnyj*
zool. kloakální, např. *kloakal'noje otverstije*, motivované kloakový, stokový, např. *kloačnaja sistema*, motivované substantivem zoologickým termínem *kloaka* (společné vyústění ústrojí trávicího, vylučovacího a pohlavního) *kloaka* ve významu „stoka, kanál“

poligonal'nyj :: *poligonnyj*
mat. polygonální, mnohoúhelníkový, motivované voj. střelnicový, motivované matematickým termínem *poligon* vojenským termínem *poligon*

sektoral'nyj :: *sektornyj*
sektorový; útvarový, např. geom. výsečový, např. *sektornyj ščit*, motivované *sektoral'naja granica*, motivované substantivem *sektor* ve významu „sektor, úsek“; motivované geometrickým termínem *sektor* *sektoral'noje zasedanije*, motivované substantivem *sektor* ve významu „útvár, oddělení“

fundamental'nyj :: *fundamentnyj*
důkladný, solidní, např. stav. základový, např. *fundamental'noje issledovanije*, motivované *fundamentnyj kirpič*, motivované substantivem *fundament* ve významu „(stavební) základ“

-onal'n a -onn-:

konstitucional'nyj :: *konstitucionnyj*
lék. konstitucionální, např. konstituční, ústavní, např. *konstitucional'naja bolezň*, motivované biologickým termínem *konstitucija* *konstitucionnaja monarxija*, motivované politickým termínem *konstitucija*

-ivn- a -n-:

regressivnyj :: *regressnyj*
kniž. regresivní, např. práv. regresní, postihový, např.

regressivnoje razvitije,
motivované substantivem
regress (r., zpětný postup)

èffektivnyj
kníž. efektní, účinný, např.
èffektivnoje sredstvo, motivované
substantivem *èffekt* ve významu
„účinek“

-ivn- a -onn-:

demonstrativnyj
ostentativní, např.
demonstrativnyj otkaz ot čego-n.,
motivované substantivem
demonstracija ve významu
„veřejný protest“

kommunikativnyj
jaz. komunikativní, sdělovací,
např. *kommunikativnaja funkcija*
jazyka, motivované substantivem
kommunikacija ve významu
„jazyková komunikace,
sdělování“

deklarativnyj
deklarativní, např. *deklarativnaja*
forma, motivované substantivem
deklaracija ve významu
„veřejné, zprav. slavnostní
prohlášení“

regressnyj isk, motivované
právnickým termínem *regress*
(r., postih)

:: *èffektnyj*
efektní, působivý, např.
èffektnyj kostjum, motivované
substantivem *èffekt* ve významu
„dojem“

:: *demonstracionnyj*
předváděcí, např. *demonstracionnyj*
zal, motivované substantivem
demonstracija ve významu
„předvádění něčeho“

:: *kommunikacionnyj*
komunikační, dopravní, např.
kommunikacionnyje sredstva,
motivované substantivem
kommunikacija ve významu
„(dopravní) komunikace, spojení“

:: *deklaracionnyj*
deklarační, např. *deklaracionnoje*
zajavlenije, motivované
ekonomickým termínem
deklaracija — prohlášení (např.
torgovaja n. tamožennaja
deklaracija)

Diferenciace adjektivních derivátů po výrazové i obsahové stránce je podle našeho názoru jedním ze signálů počínající homonymie motivujícího polysémantického substantiva. Příznačné je v tomto směru derivování nejen sémanticky, ale i výrazově odlišných odvozenin od evidentních homonym typu *klass*¹ (společenská třída) → *klassovyj*, např. *klassovyje protivorečija*, a *klass*² (třída ve škole) → *klassnyj*, např. *klassnyj rukovoditel*¹; v češtině jsou homonymní i adjektivní deriváty, srov. *třídní*¹ (protiklady) a *třídní*² (učitel).

Jako poslední skupinu vydělujeme dvojice adjektiv, která se zakládají na paronymních substantivech, srov.:

-ivn- a -n-:

projektivnyj
geom. projektivní, např.
projektivnaja geometrija,
motivované substantivem
projekcija

:: *projektnyj*
projekční, projektový, např.
projektnoje bjuro, motivované
substantivem *projekt*

-ivn- a -ov-:

produktivnyj
produktivní, např. *produktivnaja*
rabota, motivované substantivem
produkt (ev. *produkcija*)

:: *produktovyj*
potravinářský, např. *produktovyj*
magazin, motivované substantivem
produkty (pitanija)

ADJEKTIVA S INTERNACIONÁLNÍMI SUFIXÁLNÍMI MORFY JAKO DERIVAČNÍ BÁZE

Celá řada zkoumaných přídavných jmen s internacionálními sufixálními morfy funguje v současné ruštině jako slovtvorný základ při:

1. sufixaci
2. konverzi
3. prefixaci
4. „prefixoidaci“
5. prefixálně-sufixální derivaci
6. kompozici

Sufixace

Sufixální deriváty (sufixáty) od zkoumaných adjektiv můžeme podle morfonologických ukazatelů rozdělit do dvou skupin:

- a) základ motivujícího adjektiva přechází celý do slova motivovaného;
- b) od základu motivujícího adjektiva se odsouvá kategoriální adjektivní sufix *-n-*, případně — a to velmi sporadicky — i předchozí internacionální element.

Do *první skupiny* řadíme substantiva (jména vlastností) na *-ost'* typu *mašinal'nost'*, *monumental'nost'*, *figural'nost'*, *doktoral'nost'*, *bukval'nost'*, *natural'nost'*, *fatal'nost'*, *formal'nost'*, *individual'nost'*; *legendarnost'*, *èlementarnost'*, *avtoritarnost'*, *fragmentarnost'*; *illjuzornost'*; *tradicionnost'*, *agitacionnost'*, *revoljucionnost'*; *gracioznost'*, *sentencioznost'*, *tendencioznost'*; *pompeznost'*; *rezul'tativnost'*, *èfektivnost'*, *progressivnost'*, *respektabel'nost'*, *prezentabel'nost'*, *rentabel'nost'*, *kommunikabel'nost'*, *transportabel'nost'*, *komfortabel'nost'*, *èitabel'nost'*

Takovéto derivace jsou ovšem schopna jen adjektiva jakostní, jak o tom podrobněji píšeme v kapitole o slovtvorných transkategorizacích. V této souvislosti poznamenejme, že slovtvorně inertní, pokud jde o připojování slovtvorných formantů zprava, jsou relační adjektiva typu *centrifugal'nyj*, *molekuljarnyj*, *tifoznyj*, *redakcionnyj*, *sportivnyj*, které řadíme v kapitole o slovtvorných transkategorizacích do skupiny A.

Do této první skupiny patří i substantivní derivát na *-ik poljarnik*, motivovaný přídavným jménem *poljarnyj*.

Ve svém výzkumu jsme se setkali i s několika slovesy odvozenými od adjektiv an *-al'nyj* bez apokopování koncového *-n* základu motivujícího přídavného jména: hov. *sentimental'ničat'* (být sentimentální, chovat se sentimentálně), škol. slang. *fiskal'ničat'* (udávat, žalovat, donášet) a hov. iron.

genial'ničat' (chovat se jako génius, hrát si na génia). — Gr70 (s. 239) vidí ve struktuře sloves tohoto typu překrývání, superpozici (naložení) „finály“ základu motivujícího adjektiva a začátku sufixálního morfu motivovaného slovesa, tj.:

sentimental'nyj → sentimental'ničat'

s měkkostní alternací [n] ~ [n']; Gr80 se již o superpozici vůbec nezmiňuje.

Do *druhé skupiny* zařazujeme deadjektivní substantiva derivovaná příponami:

- izm: formalizm, fatalizm, sentimentalizm, kolonializm, individualizm, professionalizm, provincializm; sub'jektivizm, ob'jektivizm, dekorativizm
- ist: bukvalist (puntičkář), dokumentalist, paradoksalist, maksimalist, momentalist, konstitucionalist, instrumentalist;⁶⁵ sub'jektivist, ob'jektivist, dekorativist;
- ščik: instrumental'ščik (nástrojař), momental'ščik, teatral'ščik, personal'ščik (personalista, osobní referent)
- ščin(a): jde vesměs o pejorativně zabarvená slova typu formal'ščina, sentimental'ščina, patriarxal'ščina, teatral'ščina (afektovanost, teatrálnost)
- izacij(a): jde o dějová jména s nedoloženým, avšak potenciálním slovesem na *-iz(ir)ovat'*, srov. *muzykalizacija*, *intellektualizacija*, a s odsunutím celého adjektivního sufixálního morfu *-al'n- optimizacija* (process pridanija čemu-libo optimal'nyx charakteristik, NSZ) — Tixonov (1971, s. 343—344) zřejmě nedopatřením zaregistroval toto substantivum v seznamu slov, v nichž při derivaci probíhá jen „usečeniye *-n-* v proizvodjaščej osnove prilagatel'nogo“.
- k(a): slova hovorového stylu vzniklá univerbizací, tj. transformací víceslovného pojmenování s motivujícím adjektivním determinantem v jednoslovné v důsledku obecné tendence jazyka k výrazové ekonomii: *ruž'jě central'nogo boja* → *centralka*, *personal'naja mašina* → *personalka* (NRL₇₇, s. 102).

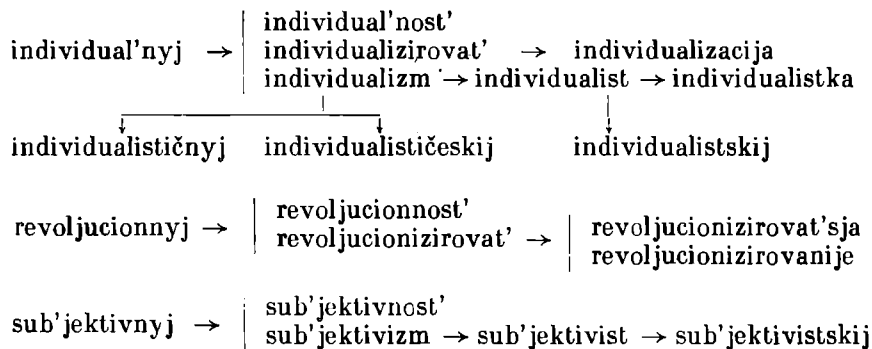
Substantiva tohoto derivačního typu mívají ve slangu ještě odlišný, specifický význam, jsou-li motivována jiným slovním spojením, srov.: „Jesli pantera na maneže cirka, jesli s nej opytnyj i smelyj ukrotitel' i jesli vas otdeľjajet ot neje central'naja kletka, ili, kak prinjato govorit' v cirke, „centralka“, togda ona ne opasna“ (N. Tarasenkova. Zakon maneža. — Lit. gaz., 23. III. 1965). — „No vot nejasno, počemu tbiľisskije zaščitniki, ne tol'ko krajnije, no i stoppery, igrali tipičnuju „personalku“. Ěto bylo na ruku kozja-

⁶⁵ U tohoto substantiva zjišťujeme diskrepanci mezi derivačním a lexikálním významem slovtvorně (formálně významově) se totiž opírá o sdružené pojmenování *instrumental'naja muzyka*, lexikálně však o slovní spojení *muzykal'nyj instrument*, neboť označuje hudebníka hrajícího na hudební nástroj („muzykant, igrajuščij na muzykal'nom instrumente“).

jevam polja“ (Sov. sport, 14. VI. 1963) — viz Lopatin (1973, s. 46). Výrazy *centralka* a *personalka* vznikly kondenzací, a to univerbizací běžných a stylově neutrálních slovních spojení *central'naja kletka* a *personal'naja zaščita*.⁶⁶

Dále patří do této skupiny několik sloves s příponou *-izova-/-izirova-*, která označují děj mající vztah k příznaku vyjádřenému motivujícím adjektivem na *-al'nyj*. Jsou to slovesa *materializovat'* (delat' material'nym), *substancionalizirovat'* (delat' substancional'nym), *individualizirovat'* (delat' individual'nym, např. *zanjatija s učaščimisja*), *industrializirovat'* / *industrializovat'* (delat' industrial'nym, např. *sel'skoje chozjajstvo*), *normalizovat'* (delat' normal'nym, např. *otnošenija*), *nacionalizirovat'* / *nacionalizovat'* (sredstva proizvodstva), *centralizovat'* (rabotu).⁶⁷ Z adjektiv s ostatními zkoumanými morfy jsme jako východisko takové derivace zjistili adjektivum *revoljucionnyj*, na němž se slovtvorně zakládá sloveso *revoljucionizirovat'*.

Derivací uvedených sekundárních odvozenin obvykle není příslušná řada uzavřena. Některá adjektiva se zkoumanými morfy jsou východiskem tvoření celých slovtvorných svazků (hnízd), srov. např.:

Konverze

Do konverzního odvozování zahrnujeme s Dokulilem „utvoření nového slova na základě slova v jazyce již existujícího bez jeho kmenotvorné přestavby, tj. pouze změnou jeho paradigmaticky“ (Dokulil, 1962, s. 63). Autor citátu sem pak řadí jak mezislovnědruhovou konverzi (*černý* → *čerrň*, *černý* → *čerrň*, *černý* → *čerrň*), tak konverzi uvnitř slovního druhu (*choť* m. → *choť* f., *trn* m. → *trní* n.); změnu tvaroslovné charakteristiky čili flexivního morfému nazývá výstižně transflexí (Dokulil, 1963, s. 88). Nositelem derivačního významu není při konverzi derivační morfémem, nýbrž změna para-

⁶⁶ Zemskaja (1973, s. 142) uvádí ještě slovo *personalka* vzniklé univerbizací slovního spojení *personal'noje delo*.

⁶⁷ Avilova (1967, s. 208) uvádí v odstavci věnovaném slovesům se sufixem *-izirova-/-izova-*, která mají být korelativní s adjektivy s příponou *-al'n-*, ještě několik dalších slov, mezi nimi též *idealizirovat'*, *legalizirovat'*, *lokalizirovat'*, *nazalizovat'*, *nejtralizovat'*, *racionalizirovat'*, *realizovat'*. Příslušná motivující adjektiva nemají však v ruštině sufix *-al'n-*; přídavná jména *nejtral'nyj*, *racional'nyj*, *real'nyj* jsou v ruštině dokonce slovtvorně nemotivovaná.

digmatu. Změněný finální morfém je materiálním vyjádřením jisté změny v souhrnu morfológických kategorií, jichž se motivující slovo účastní.

Ze zkoumaného materiálu sem řadíme adverbia na *-o*, která se slovo-
tvorně opírají o příslušná kvalitativní adjektiva na:

-al'nyj: mašinal'no, monumental'no, figural'no, doktoral'no, bukval'no, ma-
terial'no, natural'no, sentimental'no, fatal'no, formal'no, indivi-
dual'no

-abel'nyj: gipnotizabel'no

-arnyj: legendarno, èlementarno, fragmentarno

-oznyj: sentenciozno, tendenciozno, graciozno

-onnyj: revoljucionno, organizacionno, èkspedicionno

-ivnyj: progressivno, instinktivno, ul'timativno

-ornyj: illjuzorno

-eznyj: pompezno

Dále sem zařazujeme — opět v souladu s Dokulilem — i substantivizaci adjektiv, tj. ‚tvoření slov‘, při němž navenek nedochází ke změně tvaroslovné formy. Nicméně paradigma výchozího adjektiva je i zde jistým způsobem zasaženo, a to jak kvantitativně — konvertované substantivum si podřzuje pouze část souboru mluvnických tvarů motivujícího adjektiva (jeden ze tří rodů singuláru a tvary plurálu, případně jen tvary plurálu) — tak kvali-
tativně — kongruentní koncové morfémy adjektiva se transformují v nezávislé koncové morfémy substantivizovaného derivátu.

Zatímco konverze typu *mašinal'nyj* → *mašinal'no* patří ještě do tvoření morfológického, je substantivizace adjektiv tvořením syntakticko-morfológickým (morfológo-sintakšičeskij sposob slovoobrazovanija), srov. Dokulil (1962, s. 24–25) a Zemskaja (1973, s. 171).

Ve svém výzkumu jsme se setkali s pěti případy substantivizace adjektiv se zkoumanými morfy. Jsou to především tři feminina, názvy místností vzniklé univerbizací dvojslovných pojmenování s determinujícím adjektivem, srov.:

instrumental'naja komnata → instrumental'naja

Další dvě jsou *sekcionnaja* a *operacionnaja*; obě substantiva se sice sémanticky opírají o dvojslovná pojmenování *sekcionnyj zal* a *operacionnyj zal*, avšak výrazově se zařadila k předešlému typu.

Všechna tato pojmenování označují místnost nazvanou buď podle předmětu, který se v ní vyrábí, skládá nebo nachází, nebo podle činnosti, jež se v ní provádí, a patří do množiny v ruštině velmi rozšířených deadjektivních substantiv typu *vannaja*, *duševaja*, *buločnaja*, *šašlyčnaja*, *bil'jardnaja*.

V češtině není tento derivační typ zastoupen, tj. v češtině nejsou názvy místností substantivizovaná adjektiva, srov. *nástrojárna*, *skladiště materiálu*, *pítevná*, ale též *koupelna*, *sprchy* (místnost se sprchami) atd.

Dále jsme ze substantivizovaných adjektiv s internacionálními sufixálními morfy vyexcerovali ještě neutrum *fatal'noje* označující zevšeobecnělou substanci pojmenovanou podle příznaku nazvaného motivujícím adjektivem (něco fatálního, osudného, osudového) a plurale tantum *premiál'nyje*, které patří svou strukturou i lexikálním významem do skupiny podstatných jmen pomnožných označujících různé druhy plateb, jako *sutočnyje*, *komandiro-*

vočnyje, naličnyje, sverxuročnyje. V češtině tento derivační typ neexistuje, srov. české ekvivalenty *prémie* (premiál'nyje), *diety* (sutočnyje, komandirovočnyje), *hotové* (naličnyje), *odměna za práci přesčas* (sverxuročnyje).

V češtině k pojmenování různých druhů peněžních náhrad a příspěvků, ale též dávek a poplatků slouží derivační typ: podstatné jméno středního rodu s formantem *-n(ě)* nebo s jeho rozšířenou podobou *-ovn(ě)*, např. *odstupné, odlučné, delegačné, výchovné; vodné, vstupné, zápisné, poštovné, poukázečné*.

Prefixace

Prefixální derivate, kterou se modifikuje význam základového slova, má pro odvozování adjektiv jak v ruštině, tak v češtině — podobně jako pro odvozování substantiv — význam sekundární.

Prefixáty (prefixální deriváty) adjektiv s internacionálními sufixálními morfy se tvoří připojením předpony k motivujícímu přídavnému jménu, např.

posle- + operacionnyj → posleoperacionnyj

bez- + afiksál'nyj → bezafiksál'nyj

nad- + molekuljarnyj → nadmolekuljarnyj, nad- + nacional'nyj → nadnacional'nyj

mež- + kontinental'nyj → mežkontinental'nyj

Gr70 zařazuje na s. 216 adjektiva *nadnacional'nyj* a *mežkontinental'nyj* mezi prefixálně-sufixální přídavná jména, tj. mezi adjektiva motivovaná substantivy. Autor příslušného oddílu však později svůj názor pozměnil, neboť ve svém příspěvku na vědecké konferenci o aktuálních problémech ruské slovtvorby konané v září 1978 v Taškentu považuje adjektivum *mežkontinental'nyj* a další tohoto typu za čisté prefixální a tento svůj názor také náležitě zdůvodňuje: velká rozmanitost sufixálních struktur adjektiv, shodujících se s bezprefixální částí těchto prefixálních derivátů (*protivoradioci-onn-yyj, proamerik-ansk-ij, besstyk-ov-ov-ov, bezazot-ist-yyj, besstupen-čat-yyj* aj.), kdežto prefixálně-sufixálními odvozeninami jsou jen ta adjektiva, která bez předpony neexistují jako samostatná pojmenování (*besprincipnyj :: principál'nyj, predmostnyj :: mostovoj, meždugorodnyj :: gorodskoj* apod.) (Lopatín, 1978, s. 78). Také v Gr80 (s. 307) jsou přídavná jména *mežkontinental'nyj* a *nadnacional'nyj* zařazena mezi adjektiva prefixální.

Přehled prefixálních derivátů podle jednotlivých předpon

Předpony, s nimiž se zkoumaná adjektiva spojují, můžeme podobně jako v češtině (srov. např. třídění předpon substantiv v TSC 2, s. 681n.) vzhledem k jejich původu rozdělit na předpony domácího původu a předpony přejaté.

A. PŘEDPONY DOMÁČÍHO PŮVODU

Předpony domácího původu jsou jednak vlastní (v našem materiálu je to jen předpona *ne-*), jednak nevlastní, tj. předložky transponované do funkce předpony:

bez-/bes-

modifikuje význam základu v tom smyslu, že to, co je jím vyjádřeno, neexistuje, že se toho nedostává:

bezafiksál'nyj (sposob slovoobrazovanija), *bessufiksál'nyj* (glagol), *bez-nacional'nyj* (kul'tura)

do-

zařazuje časově před dobu nazvanou substantivem, na němž se motivující adjektivum slootovorně zakládá:

dorevoljucionnyj (period)

za-

označuje umístění za tím, co je vyjádřeno slovním spojením s motivujícím přídavným jménem ve funkci přívlastku:

zapoljarnyj — naxodjaščijsja za Poljarnym krugom, např. z. *gorod*

mež-/meždu-

označuje a) umístění nebo b) realizaci mezi jednotlivými substancemi vyjádřenými podstatným jménem, jímž je motivováno sufixální motivující adjektivum:

a) *mežkontinental'nyj* (ballističeskaja raketa), *mežzonal'nyj* (pasport)

b) *mežnacional'nyj*, *meždunacional'nyj* (otnošenija); *mežreligioznyj* (sotrudničestvo)

nad-

označuje a) příznak nadřazený tomu, co je nazváno slovním spojením, v němž je motivující adjektivum přívlastkem, nebo b) umístění nad tím, co je nazváno substantivem, jímž je motivováno motivující adjektivum:

a) *nadnacional'nyj* — stojaščij vyše nacional'nyx organov, např. n. *organizacija* (NSZ), *nadyndividual'nyj*; *nadmolekuljarnyj* — naxodjaščijsja vyše molekuljarnogo urovnja, např. n. *struktura*

b) *nadëkvatorial'nyj* — raspoložennyj k severu ot ëkvatora (NRL₇₈)

ne-

označuje opak příznaku vyjádřeného motivujícím adjektivem: *neafiksál'nyj* = *bezafiksnyj*, např. n. *derivacija* (SSLT 1, s. 303), *nematerial'nyj* = *duxovnyj*, např. n. *substancija*, *nemuzykal'nyj* — lišennyj muzykal'nosti, např. n. *čelovek*, *nenormal'nyj* — ot-klonjajuščijsja ot normy, např. n. *tolščina*, *neproporcional'nyj* — lišennyj pravil'nyx proporcij, např. n. *telosloženije*, *neprofessional'nyj* — ,ne javljajuščijsja professional'nym', např. n. *kritika*, *nerentabel'nyj* — ,ne opravdyvajuščij rasxody', např. n. *zatraty*, *nekommunikabel'nyj* — xarakterizujuščijsja nekommunikabel'nost'ju (NSZ), *neoperabel'nyj* — ,takoj, kotorogo nel'zja operirovat', např. n. *bol'noj* (NSZ), *neprezentabel'nyj* — ,nekazistyj po vnešnosti; nepredstavitel'nyj', např. n. *čelovek*; *figura*, hov. *nedissertabel'nyj* — ,nepri-godnyj dlja napisanija dissertacij', např. n. *tema* (NSZ); *neproduktivnyj*, *nefektivnyj*

okolo-

lokalizuje daný pojem do okolí toho, co je nazváno slovním spojením s motivujícím adjektivem ve funkci přívlastku:

okolopoljarnyj — ,naxodjaščijsja okolo Poljarnogo kruga'

po-

funguje a) v adjektivech s významem ,prováděný ve shodě s tím, co je nazváno substantivem, o něž se motivující přídavné jméno slootovorně opírá':

pooperacionnyj — ,proizvodimyj po ot-del'nym operacijam', např. p. *kontrol'*

b) v adjektivech s významem ‚uskutečněný po tom, co je nazváno substantivem, jímž je motivováno sufixální motivující přídavné jméno‘:

porevoljucionnyj — ‚posle revoljucii‘, např. *p. period, literatura*
posle-

funguje ve zkoumaných adjektivech s týmž významem jako předpona *po-* v přídavných jménech typu *porevoljucionnyj*, srov.:

poslerevoljucionnyj, posleoperacionnyj (stol)
pred-⁶⁸

označuje dřívější zařazení v čase nebo umístění v prostoru než je to, co je označeno motivujícím adjektivem, resp. slovním spojením, jehož je motivující adjektivum determinujícím členem:

predzonal'nyj (turnir — ‚predšestvužuščij zonal'nomu turniru‘); *predpoljarnyj* (les) — (les) naxodjaščijsja pered Poljarnym krugom, *prednavigacionnyj* (NRL₇₇)

pri-

ukazuje na umístění v blízkosti toho, co je nazváno

a) substantivním základem motivujícího adjektiva:

priteatral'nyj (muzej)

b) slovním spojením s motivujícím adjektivem ve funkci atributu:

pripoljarnyj (oblasti)

protivo-

odává význam ‚namířen proti tomu, co je vyjádřeno substantivním základem motivujícího sufixálního adjektiva‘:

protivotifoznyj (privivka), *protivogrippoznyj* (vakcina); *protivoradiacionnyj* (ěkran, NSZ), ‚*protivoinfljacionnyj*‘ (mery, NRL₇₈)

sverx-

podobně jako předpona *nad-* modifikuje význam motivujícího adjektiva ve smyslu nadřazenosti nebo nejvyššího stupně příznaku pojmenovaného motivujícím slovem:

sverznacional'nyj, sverznatural'nyj (izobraženije), *sverxproporcional'nyj* (oslabitel') — fot. superproporcionální, *sverzintellektual'nyj* (geroj); *sverx-revoljucionnyj* (frazy); podrobněji o jiných adjektivech s předponou *sverx-* viz Bel'čikov (1959).

B. PŘEDPONY PŘEJATÉ

a-

(řeckého původu, synonymní domácí předpona je *ne-*) neguje příznak vyjádřený motivujícím adjektivem:

azonal'nyj, anormal'nyj (javlenije), *aseksual'nyj, atonal'nyj*

anti-

(řeckého původu, synonymní domácí předpona je *protivo-*) odává adjektivu význam ‚namířen proti tomu, co je nazváno substantivem, jímž je motivováno sufixální motivující přídavné jméno‘:

⁶⁸ Jako předpona vždy v této neplnohlasé podobě, jako předložka vystupuje v současné ruštině většinou s plnohlásmi, srov. *predvybornyj* :: *pered vyborami*.

antibakterial'nyj (sredstvo, NSZ), *antinacional'nyj* (politika), *antikolonial'nyj* (nastrojenije); *antimuzykal'nyj* (zvukosočetanije); *antiokkupacionnyj* (dejatel'nost'); *antipozicionnyj* (xod ve hře v šachy); *antireligioznyj* (propaganda); *antisportivnyj* (oxota, NRL₇₀)

arxi-

(řeckého původu, synonymní domácí předpona je *sverx-*) označuje vyšší až krajní míru příznaku vyjádřeného motivujícím adjektivem:

arxigenial'nyj, *arxireakcionnyj* (filosofija), *arxirevoljucionnyj*

de-

(latinského původu, synonymní domácí předpona je *ot-*) označuje ‚vzniklý, pocházející od toho, co je pojmenováno substantivním základem motivujícího slova‘:

deadverbial'nyj (slovo, SSLT 1, s. 311) – srov. domácí synonymum *otnarečnyj* a další lingvistické termíny téhož slovtvorného typu: *otyměnnnyj*, *otglagol'nyj*, *otpredložnyj*, *otmestoimennnyj*.

im-

(latinského původu, asimilací z původního *in-*, synonymní domácí předpona je *ne-*) neguje příznak vyjádřený motivujícím adjektivem nebo označuje jeho opak:

impersonal'nyj (predloženije), *immaterial'nyj*

inter-

(latinského původu, synonymní domácí předpona je *mež-|meždu-*) dodává příslušnému derivátu význam ‚společný substancím nazvaným podstatným jménem, o něž se motivující sufixální adjektivum slovtvorně opírá‘ nebo vyjadřuje ‚vzájemný vztah mezi těmito substancemi‘:

internacional'nyj (kongress), *interzonal'nyj*

ko-/kon-

(latinského původu, synonymní domácí prefix je *so-*) modifikuje význam ve smyslu ‚shoda, koincidence s příznakem, který je pojmenován motivujícím adjektivem‘:

koterritorial'nyj (jazyki, tj. jazyki dannoj territorii, SSLT 1, s. 21), *kongenial'nyj* (perevod, kongenial'nyj originalu), *konfokal'nyj* (krivyje) – srov. synonymní adjektivum odvozené domácími derivačními morfy *sofokusnyj*

post-

(latinského původu, synonymní domácí předpona je *posle-*) vyjadřuje pozdější zařazení v čase než je to, co je označeno motivujícím adjektivem:

postěmbrional'nyj (period); *postradiacionnyj* (vosstanovlenije) – ‚imejuščeje mesto posle radiacionnogo zaraženija‘

sub-

(latinského původu, synonymní domácí předpona je *pod-*) obměňuje význam základu ve smyslu podřízenosti příznaku pojmenovanému motivujícím adjektivem:

subkategorial'nyj (pravilo, SSLT 1, s. 525)

super-

(latinského původu, synonymní domácí předpona je *sverx-*) označuje krajní míru příznaku pojmenovaného motivujícím sufixálním adjektivem:

supertradicionnyj (fil'm), *superèffektivnyj* (sredstvo)

trans-

(latinského původu, synonymní domácí předpona je *črez-/čerez-*) dodává motivujícímu adjektivu význam ‚směr napříč toho, co je vyjádřeno substantivním základem‘:

transkontinental'nyj (železnaja doroga); *transpoljarnyj* (perelět)

ul'tra-

(latinského původu, synonymní domácí předpona je *sverx-*) označuje maximální stupeň příznaku nazvaného motivujícím slovem:

ul'traparadoksal'nyj (faza — fyziol. ultraparadoxní fáze); *ul'trreakcionnyj*, *ul'trarevoljucionnyj* (trazy).

Podle modifikační funkce můžeme popsané (domácí i cizí) adjektivní předpony u zkoumaných adjektiv rozdělit v podstatě do těchto skupin:

1. záporové (negátory): *ne-*, *bez-*; *a-*, *im-*
2. hodnotící (kvalifikátory), a to zesilující (intenzifikátory): *arzi-*
3. stupňovitě zařazující (graduátory): *sub-*, *ko-/kon-*, *nad-*, *sverx-*; *super-*, *ul'tra-*
4. místní a vztahové lokalizátory: *mež-/meždu-*, *pri-*, *za-*, *nad-*, *protivo-*; *anti-*, *de-*, *inter-*, *trans-*
5. časové lokalizátory: *pred-*, *do-*; *po-*, *posle-*, *post-*.

Některá z prefixálních adjektiv fungují jako slovotvorná synonyma:

mež(du)nacional'nyj // *internacional'nyj*

nadnacional'nyj // *sverxnacional'nyj*

neafiksál'nyj // *bezafiksál'nyj*

nematerial'nyj // *immaterial'nyj*

nenormal'nyj // *anormal'nyj*

sverxrevoljucionnyj // *ul'trarevoljucionnyj* // *arxirevoljucionnyj*

Mezi některými uvedenými slovy jsou rozdíly ve stylistickém využití a někdy i v sémantickém rozsahu. Tak např. přídavné jméno *nenormal'nyj* je v současné ruštině výraz běžný a stylově neutrální, srov. spojení *nenormal'naja temperatura*, *nenormal'noje krovjanoje davlenije*, *nenormal'noje razvitije*, *nenormal'noje položenije* atd., kdežto adjektivum *anormal'nyj* je knižní — O⁹ toto slovo vůbec neregistruje, v akademických slovnících (VA a MA) je v exemplifikaci uvedeno pouze ve spojení *anormal'noje javlenije*. Kromě toho má adjektivum *nenormal'nyj* v hovorovém stylu ještě mj. posunutý význam ve smyslu ‚duševně chorý‘, ‚vyšinutý‘, ‚pomatený‘.

Celkem můžeme konstatovat, že zkoumaná adjektiva s přejatými předponami jsou v současné ruštině velmi rozšířena v oblasti veřejné politické a vědecké terminologie a patří tudíž výrazně k prostředkům publicistického a vědeckého funkčního stylu.

Při porovnávání probraných ruských prefixálních adjektiv s jejich českými ekvivalenty konstatujeme jisté menší difference:

Některým zkoumaným přídavným jménům s mezinárodní předponou *anti-* odpovídají totiž v češtině adjektiva s domácí předponou a domácí příponou, srov. rus. *antiokkupacionnyj* :: čes. *protiokupační*. Je tomu tak zejména tehdy, přidává-li se takový prefix v češtině k domácímu základu, např. rus. *antinacional'nyj* :: čes. *protinárodní*.

V několika případech odpovídá v češtině ruskému prefixálnímu adjektivu přídavné jméno s jinou předponou, a to ať již domácí, např. rus. *sverxnormativnyj* :: čes. *nadnormativní*, rus. *beznacional'nyj* :: čes. *nenárodní*, nebo cizí, srov. např. rus. *arzirreacionnyj* :: čes. *ultrareakční*, rus. *sverxproporcional'nyj* :: čes. *superproporcionální*, rus. *pripoljarnyj* :: čes. *cirkumpolární*. Český ekvivalent s nulovým prefixem jsme zjistili ve slovech *priteatral'nyj* — *divadelní* a *pristancionnyj* — *staniční*. V ojedinělých případech je českým ekvivalentem spojení adjektiva s determinujícím adverbem (rus. *arzigienal'nyj* :: čes. *neobyčejně geniální*) nebo je nutno vyjádřit příslušný pojem opisem (*pooperacionnyj* :: *podle jednotlivých operací*, *zapoljarnyj* :: *jsoucí n. ležící za polárním kruhem*).

Převážná většina ruských prefixálních adjektiv se zkoumanými internacionálními sufixálními morfy však odpovídá českým po výrazové i obsahové stránce.

Srov. ještě sufixální divergenci v rusko-českém konfrontačním plánu:

rus. *subkategorial'nyj* (pravilo) :: čes. *subkategorizační* (SSLT 1, s. 524 až 525) — základem je *kategorija* v ruštině a *kategorizace* v češtině, a naopak rus. *besprincipnyj* (kar'jerist) :: čes. *bezprincipiální* — v ruštině smíšená prefixálně-sufixální derivace (*bes* = *princip* = *n-yj*) a v češtině čistá prefixace (*bez* = *princip-i-áln-i*).

Prefixoidace

Podobně jako při odvozování od substantiv s internacionálními sufixy (Jiráček, 1971, s. 61–62) vyčleňujeme i při odvozování od adjektiv s internacionálními sufixálními morfy v současné ruštině jako přechodný slovtvorný postup mezi prefixací a kompozicí „prefixoidací“ (kvaziprefixaci), tj. spojování zkoumaných přídavných jmen s prefixoidy (kvaziprefixy) typu *vnutri-*, *poli-*, *pseudo-*.

Prefixoidem nazýváme morfém, který je autosémantickým slovem, konkrétně příslovcem nebo číslovkou. Tím se liší prefixoid od prefixu. Pro zařazení internacionálních morfémů k prefixoidům jsme nyní — na rozdíl od monografie o substantivech — zvolili za kritérium slovnědruhovou povahu synonymního útvaru domácího, srov. *bi-* a *duv(x)-*, *èkvi-* a *ravno-* atd. Na druhé straně od kompozice se prefixoidace liší z hlediska morfémového skladu tím, že prefixoidní slovo nemá spojovací vokál (konektém).

Vydělením prefixoidů jako zvláštní skupiny slovtvorných morfémů zaujímajících přechodné postavení mezi prefixy na straně jedné a komponenty složených slov na straně druhé je možno odstranit značnou terminologickou rozkolísanost v hodnocení uvedených útvarů. O jedné nedůslednosti v české lingvistické literatuře se zmiňujeme již ve své monografii (s. 62). Připomeňme nyní ještě jednu další, tentokrát ze sovětské jazykovědné literatury:

Morf *pseudo-* je definován ve slovnících VA, MA a O⁹ jako „první část složených slov“, kdežto v Gr70 (s. 213) se píše o „předponě“ *pseudo-*; přitom jiné prefixoidy zařazuje též Gr70 mezi komponenty složenin, např. *poli-*, ale také *gidro-*, *tele-* aj. (s. 223). Gr80 považuje už morf *pseudo-* za komponent složenin (s. 320).

Termín prefixoid nepronikl doposud do slovníků lingvistických termínů

(srov. Axmanova, 1966, a SSLT); totéž se týká i analogického termínu sufixoid. S oběma výrazy se však již pracuje ve slovníku *Obratnyj slovar' ruskogo jazyka*, M. 1974 (s. 894—909), a okrajově rovněž v díle Potixa (s. 137 až 139); v retrográdním slovníku je termín prefixoid chápán až příliš široce — autoři sem zahrnují i útvary typu *verzne-* (*verznevolžskij*), *vzaimo-* (*vzaimovygodnyj*), *vitamino-* (*vitaminopodobnyj*), které bychom vzhledem k přítomnosti spojovacího vokálu doporučovali ponechat v rámci složenin.

A. PREFIXOIDY DOMÁCÍHO PŮVODU

vne-

adjektiva s prefixoidem *vne-* označují ,jsoucí n. probíhající za hranicemi toho, co je pojmenováno substantivním základem motivujícího přídavného jména':

vneintellektual'nyj, *vneterritorial'nyj*; *vnefrakcionnyj* (gazeta), *vnerelizac-ionnyj*; *vnetendencioznyj*

Většinu uvedených dokladů jsme převzali z článku Z. M. Petrovové, v němž se autorka rozepisuje o postupném rozšíření tohoto morfému od 17. století až po současnost (Petrova, 1978).

vnutri-

adjektiva s prefixoidem *vnutri-* (antonymem je *vne-*) označují ,jsoucí n. probíhající uvnitř toho, co je pojmenováno substantivním základem motivujícího přídavného jména':

vnutrikontinental'nyj (antarktičeskaja stancija, NSZ), *vnutrisektoral'nyj*, *vnutriteatral'nyj*; *vnutrimolekuljarnyj*

dvux-, trëx-, četyrëx-, pjati- ...

adjektiva s těmito kvantifikátorovými prefixoidy označují, že substance nazvaná podstatným jménem, na němž se slovtvorně zakládá sufixální motivující přídavné jméno, je v pojmenovaném příznaku obsažena dvakrát, třikrát, čtyřikrát atd., srov.:

dvuxsekcioznyj (teplovoz), *trëxsekcioznyj*, *četyrëxpozicioznyj*, *šestipozicioznyj*, *vošmipozicioznyj* (rezcovyje golovki, NRL₇₇)

Gr80 považuje útvary uvedeného typu a také adjektiva *mnogo-* (*mnogooperacioznyj*) za čistá kompozita (s. 322—323).

B. PREFIXOIDY PŘEJATÉ

bi-

(odpovídá domácímu *dvu-* n. *dvux-*) modifikuje význam motivujícího slova významem latinské násobné číslovky *bis*, tj. dvakrát:

biseksual'nyj, *bizonal'nyj*; *bipoljarnyj*

gomo-

(odpovídá domácímu *szodno-* n. *ravno-*) obměňuje význam základového slova ve smyslu řec. *homos*, tj. stejný, rovný:

gomoseksual'nyj (naklonnosti)

kvazi-

(latinského původu, odpovídá domácímu *mnim-yyj*) modifikuje význam

v tom smyslu, že jde o příznak, který se jen zdánlivě podobá tomu, co je vyjádřeno sufixálním motivujícím adjektivem:

kvazirevolucionnyj (trazy) — rádo-by-revoluční, *kvaziobjektivnyj* — rádo-by-objektivní

poli-

(odpovídá mu domácí *mного-*) modifikuje význam motivujícího přídavného jména ve smyslu řecké číslovky *polys, poly*, tj. mnoho:

polistadial'nyj, politonal'nyj (muzyka), *polifunkcional'nyj* (ČRTS)

psevdo-

(řeckého původu, odpovídá mu rus. *ložno-* n. *lže-*) obměňuje význam motivujícího adjektiva v tom smyslu, že jde o příznak, který se neprávem podobá tomu, co je vyjádřeno slovem motivujícím:

pseudonacional'nyj, pseudointellektual'nyj; pseudogalljucinatornyj

èkvi-

(odpovídá mu domácí *равно-*) obměňuje význam příznaku vyjádřeného motivujícím adjektivem ve smyslu latinského přídavného jména *aequus*, tj. rovný:

èkvipotencial'nyj (poverxnosti — v terminologii fyzikální nebo teplota — v terminologii meteorologické)

èks-

(latinského původu, synonymní domácí prefixoid je *vne-*) ukazuje v motivovaném adjektivu na vynětí z pravomoci majitele substance nazvané substantivním základem:

èksterritorial'nyj (učastok zemli) || *vneterritorial'nyj*

èkstra-

(latinského původu, odpovídá mu rus. *vne-*) modifikuje význam motivujícího adjektiva v tom smyslu, že jde o příznak, který přesahuje hranice toho, co je vyjádřeno motivujícím přídavným jménem:

èkstrazonal'nyj

Při porovnávání uvedených ruských prefixoidních adjektiv s jejich protějšky v češtině, zjišťujeme vcelku shodu ve výrazové i obsahové stránce přejatých mezinárodních prefixoidů. Jednotlivé menší odchylky ve výrazové podobě vyplývají z rozdílnosti fonemického a grafického systému konfrontovaných jazyků:

za řec. *h* (spiritus asper, ostrý přídech) bývá v ruštině *g*, v češtině *h*, srov. např. rus. *gimn* a čes. *hymna*, z našeho materiálu rus. *gomo-* a čes. *homo-*, a dále za řec. *eu* bývá v ruštině *èv* nebo *ev*, srov. rus. *èvfonija, pseudo-*, v češtině pak *eu*, srov. čes. *eufonie, pseudo-*.

Prefixálně-sufixální derivace

Prefixálně-sufixální derivací se v ruštině tvoří od adjektiv s internacionálními sufixálními morfy adverbia typu *po-revoljucionnomu, po-televizionnomu, po-sportivnomu* s derivační strukturou *po=revoljuci-onn=omu, po=televiz-ionn=omu, po=sport-ivn=omu*. Příslušný slovtvorný model je:

po- + základ motivujícího adj. + -omu

(graficky též -emu)

Jde o deriváty typu *po-novomu*, *po-staromu*, *po-letnemu*, *po-gorodskomu*, *po-prežnemu*. V češtině je tento slovtvorný model zastoupen podstatně méně, srov. čes. responze *revolučně*, *televizně* n. *jako v televizi*, *sportovně* n. *jako sportovec*, ale také *nově* n. *novým způsobem*, *jako v létě* n. *letně*, *městsky* n. *jako ve městě*, avšak *po staru*.

Jak jsme se již dříve zmínili, Gr70 — na rozdíl od Gr80 — zařadila adjektiva *nadnacional'nyj* a *mežkontinental'nyj* ještě mezi přídavná jména prefixálně-sufixální. Dodejme, že i v ruském derivačním slovníku je adjektivum *mežkontinental'nyj* (a celá řada pojmenování tohoto strukturního typu, též *vnutrikontinental'nyj*, *vnutrimolekuljarnyj*, *pristancionnyj*) zařazeno jako bezprostřední derivát příslušného substantiva (Tixonov, 1978).

Naproti tomu Je. A. Zemskaja zjišťuje, že při odvozování prefixálně-sufixálních přídavných jmen funguje v současné ruštině model

| předpona + substantivní základ + -n(yj) |

např. *na-stol'-nyj* ← *na stole*, *za-gorod-nyj* ← *za gorodom*. Předložka motivujícího předložkového výrazu se v derivovaném adjektivu transformuje v předponu. Při pouhé sufixální derivaci se k takovým substantivním základům obvykle přidává jiná přípona, srov. *stol* → *stol-ov(yj)*, *gorod* → *gorod-sk(oj)*. Adjektiva typu *mežkontinental'nyj*, *vnutrisektoral'nyj* jsou tudíž pouhé prefixální nebo prefixoidní deriváty od příslušných motivujících adjektiv na *-al'nyj*. Kdyby se totiž tato adjektiva derivovala od substantivního základu, pak by podle nahoře uvedeného modelu musila znít **mežkontinentnyj*, **vnutrisektornyj* (srov. Zemskaja, 1973, s. 72—73).

Také Potixa (1970, s. 309) považuje za prefixálně-sufixální adjektiva pouze slova typu *bezotkaznyj*, *besprizornyj*. Odůvodňuje to tím, že v ruštině buď neexistuje příslušné adjektivum neprefixální, tj. **otkaznyj*, **prizornyj*, nebo se takové adjektivum odlišuje svým sufixem a přízvukem, jako *besprincípnyj*, *natél'nyj*, avšak *principiál'nyj*, *telésnyj*. Z našeho materiálu doplníme ještě např. *bezáfiksnyj* :: *áfiksál'nyj*.

My se rovněž domníváme, že adjektiva typu *bezáfiksál'nyj* jsou prefixálními deriváty od příslušných adjektiv nepředponových. Naproti tomu prefixálně-sufixálními deriváty jsou předponová přídavná jména s příponou *-n-* typu *bezáfiksnyj*. Připouštíme však i u adjektiv typu *bezáfiksál'nyj* sekundární sémantickou motivaci příslušným předložkovým spojením.

Kompozice

Zkoumaná přídavná jména bývají rovněž základem pro kompozici (skládání slov), tj. pro tvoření slov spojováním dvou nebo případně i více autosémantických slov, resp. jejich kořených morfémů (sémantémů), v slovo jedno.

Podle těsnosti vztahu mezi oběma komponenty dělíme složeniny (složená slova, kompozita) na:

a) složeniny vlastní (pravé), vzniklé kompozicí v užším slova smyslu; jsou to taková kompozita, která nelze bez formální změny rozložit v samostatná slova; jde o vícesémantémová pojmenování (srov. Dokulil, 1962, s. 130;

Šmilauer, 1971, s. 13), jejichž první komponent(y) nelze hodnotit jako úplný tvar slova, má (mají) vždy podobu základu a obvykle je spojen (jsou spojeny) s dalším komponentem spojovacím morfem (konektémem) -o- nebo -e-; patří sem většina složenin, s nimiž jsme se setkali ve svém výzkumu, jako *tovarno-material'nyj*, *sdel'no-progressivnyj*, *obščšenacional'nyj* aj.

b) složeniny nevlastní (nepravé) čili spřežky (juxtapozita, sraženiny); jsou to takové složeniny, vzniklé kompozicí v širokém slova smyslu, které můžeme bez jakékoli formální změny rozložit v samostatná slova — svým morfémovým skladem se shodují se synonymním slovním spojením; na rozdíl od něho mají však pevně fixovaný sled komponentů a jediný hlavní přízvuk, a to na druhém (posledním) sémantému, což je činí jednotlivými jazykovými jednotkami.

Ve svém výzkumu jsme se setkali s několika takovými případy:

v ruštině

uzkoprofessional'nyj
 glubokonacional'nyj
 maloproduktivnyj
 vysokoproduktivnyj
 maloiniciativnyj
 malokonstruktivnyj (NRL₇₇)
 malorentabel'nyj
 maloèfektivnyj
 vysokoindustrial'nyj
 vysokomolekuljarnyj
 vysokoèfektivnyj
 ostroinfekcionnyj
 ostrokombinacionnyj
 ostroindividual'nyj

v češtině:

úzce profesionální
 hluboce národní
 málo produktivní
 vysoce produktivní
 málo iniciativní
 málo konstruktivní
 málo rentabilní
 málo efektivní
 vysoce, silně průmyslový
 vysokomolekulární
 vysoce efektivní
 prudce infekční
 silně kombinační
 silně individuální

Jak vyplývá z uvedených dokladů, určovaným členem (determinátem) je adjektivum s internacionálním sufixálním morfem, členem určujícím (determinantem) je adverbium. Tento typ pojmenování je v současné ruštině produktivní zejména v odborném stylu.

V češtině rovněž existují adjektivní juxtapozita, a to s prvním členem adverbialním nebo substantivním srov. *světlehnědýj*, *dlouhotrvajícíj*, *chvályhodnýj*, *divuplnýj*, *pravděpodobnýj* aj., avšak se zkoumanými adjektivy ve funkci determinátu jsou zřejmě juxtapozita v češtině sporadická.

Podle povahy vzájemného sémantického a syntaktického vztahu komponentů rozlišujeme:

- složeniny se vztahem souřadnosti, a to slučovací (kopulativní)
- složeniny se vztahem podřadnosti (subordinační)

Kopulativní složeniny můžeme chápat jako členskou dvojici souřadnou slučovací, kterou je dané kompozitum slovotvorně motivováno. Jednotlivé komponenty jsou rovnocenné a ve vztahu přiřadenosti. Složená adjektiva tohoto typu označují jediný příznak, který je souhrnem příznaků pojmenovaných jednotlivými sémantémy. Slovotvorným významem při této kompozici je význam slučovací. Akcentuačně se kopulativní složeniny v ruštině

vyznačují tím, že všechny komponenty mají rovnocenný přízvuk. Nakonec ještě charakteristika pravopisná: často se píše se spojovníkem, srov.:

sdél'no-premiál'nyj ← sdél'nyj i premiál'nyj

sdél'no-progressívnyj ← sdél'nyj i progressívnyj

klúbno-sportívnyj ← klúbnyj i sportívnyj

prefiksál'no-sufiksál'nyj ← prefiksál'nyj i sufixál'nyj

a dále ještě:

prefiksál'no-postfiksál'nyj (spůsob slovoobrazování), *sufiksál'no-postfiksál'nyj* (glagol), *xronikál'no-dokumentál'nyj* (tit'm), *dokumentál'no-xronikál'nyj*, *literatúrno-muzykál'nyj*, *vokál'no-instrumentál'nyj*, *žiliščno-kommunál'nyj* (xozjajstvo), *naródnno-revoljuciónnyj* (vlast').

Z neologismů zařazených v NRL₇₇ uveďme:

projěktno-licenziónnyj (dejatel'nost')

sudějsko-informaciónnyj (apparatura)

Setkali jsme se rovněž s třísemantémovým kopulativním kompozitem: *prefiksál'no-sufiksál'no-postfiksál'nyj* (glagol).

Subordinační složeniny můžeme rozložit na členskou dvojici podřadnou. Základní člen (oporný komponent) je determinát, před ním bývá determinant, mají jen jeden hlavní přízvuk a nepíše se se spojovníkem, srov.:

obščenacionál'nyj (interes), *ploskogorizontál'nyj* (tip vetvlenija), *monomolekuljárnnyj*, *polunaturál'nyj*, *polukoloniál'nyj* (strany)

Z neologismů v NRL:

polusportívnyj (tufli) a třísemantémové *termozvukoizoljaciónnyj* (izdelija)

V několika případech je determinantem zkrácený základ („usečennaja osnova“) substantiva nebo sufixálního adjektiva:

foto-televizionnyj (srov. *fotografija*, *fotografičeskij*), *ělektromuzykal'nyj* (srov. *ělektřičestvo*, *ělektřičeskij*), *bioprodukciónnyj* (srov. *biologičeskij*);

determinantem může být i vázaný komponent internacionální povahy (internacional'nyj „terminoèlement“):

gidrotermal'nyj (mestoroždenija).

V této kapitole neprobíráme přídavná jména typu *brjušnotifoznyj*, *sypnotifoznyj*, *vseplanetarnyj*, *čženacional'nyj*, neboť jejich motivačním východiskem nejsou adjektiva s internacionálními sufixálními morfy; blíže o těchto vícekomponentních adjektivech viz na s. 26.

Skládání slov je v současné ruštině v oblasti adjektiv právě tak jako v oblasti substantiv produktivní slovtvorný postup, a to zejména ve vědecké technické terminologii.

Porovnání s češtinou

Porovnáme-li popsaná ruská složená adjektiva s českými ekvivalenty, zjistíme, že čeština neužívá kompozit tak často jako ruština. Potvrzuje se to, k čemu jsme dospěli již dříve při zkoumání substantiv s internacionálními sufixy (Jiráček, 1971, s. 63): V ruštině jsou kompozita všeobecně nosnější; uplatňují se v ní více než v češtině tendence aglutinační, izolující i polysyntetické.

Rozdíly mezi ruštinou a češtinou jsou zejména tam, kde je prvním komponentem složeniny adjektivní základ, srov. např.:

v ruštině:

sdel'no-premial'naja sistema zarabotnoj
platy
sdel'no-progressivnaja sistema óplaty
truda
sudebno-repressivnyj apparat
klubno-sportivnyj korpus
ploskogorizontal'nyj típ vetvlenija jeli
žiliščno-kommunal'noje xozjajstvo
uzkoprofessional'nyj interes

v češtině:

úkolový a prémiový mzdový systém
úkolový a progresivní mzdový systém
soudní represivní aparát
klubovní sportovní areál
deskovitý typ rozchvojení smrku
bytové komunální hospodářství
úzce profesionální zájem

Jak vyplývá z uvedených příkladů, v češtině bývají místo ruské kopula-
tivní složeniny s internacionálním sufixálním morfem, jejímž prvním kompo-
nentem je adjektivní základ, dvě samostatná přídavná jména ve funkci
několikanásobného shodného přívlastku (*úkolový a prémiový, úkolový a pro-
gresivní, soudní represivní*), místo spřežky nebo subordinace složeniny s prv-
ním komponentem téhož typu pak spojení samostatného adverbia s adjek-
tivem (*úzce profesionální*) nebo adjektivní sufixální derivát od základu prvního
komponentu (*deskovitý*).

Naproti tomu se v obou konfrontovaných jazycích uplatňuje zpravidla
kompozice v oblasti zkoumaných ruských složenin s prvním komponentem
mnogo-, *polu-*, a rovněž v oblasti složenin na *-al'nyj*, jejichž první komponent
je vázaný internacionální morf („terminoèlement“) *gidro-*, srov.

v ruštině:

mnogofunkcional'nyj korabl'
mnogonacional'noje gosudarstvo
polukolonial'nyje strany
polusportivnyje tuflj
gidrotermal'nyje mestoroždenija

v češtině:

mnohofunkční loď
mnohonárodní (mnohonárodnostní) stát
polokoloniální země
polosportovní střevice
hydrotermální ložiska

Některé drobnější odchylky ve výrazové podobě vyplývají opět — srov.
naše rusko-české porovnávání prefixoidních adjektiv — z rozdílnosti fonema-
tických a grafických, případně i morfologických systémů (rus. *mnogo-*, *gidro-*,
polu- (tvar *polu-* je relikť *u-*kmenů) a čes. *mnoho-*, *hydro-*, *polo-*).

Závěrem této obsáhlé kapitoly shrnujeme:

Přídavná jména s internacionálními sufixálními morfy fungují v současné
ruštině jako slootovorný základ při šesti slootovorných postupech, a to při:
sufixaci, konverzi, prefixaci, „prefixoidaci“, prefixálně-sufixální derivaci
a při kompozici.

Sufixální deriváty dělíme do dvou skupin: a) základ motivujícího adjektiva
přechází celý do slova motivovaného (*mašinal'nost'*, *legendarnost'*, *tradicion-
nost'*; *sentimental'ničat'*), b) od základu motivujícího adjektiva se odsouvá
porušující adjektivní sufix *-n-* (*formalizm*, *sub'jektivizm*, *bukvalist*, *sub'jeki-
vist*, *instrumental'ščik*, *personalka*, *substancionalizirovat'*, *revoljucionizirovat'*).
Maximální sufixabilitou (schopností slovního základu spojovat se s určitým
okruhem sufixů) se vyznačují jakostní adjektiva na *-al'n(yj)*, která jsou
zastoupena ve všech zjištěných typech sekundárních sufixálních derivátů.
Některá z nich mohou být slootovorně motivačním východiskem i pro několik
různých sufixálních postupů (*individual'nyj*). Menší derivační aktivitu vyka-

zují adjektiva na *-onn(yj)* a *-ivn(yj)*. Nejčastěji připojovaným sufixem je přípona *-ost'*, kterou lze derivovat jména vlastností od všech zkoumaných sufixálních typů jakostních adjektiv.

Konverzí se tvoří od kvalitativních adjektiv s internacionálními sufixálními morfy především adverbia (*monumental'no*, *gipnotizabel'no*, *elementarno*, *tendenciozno*, *revoljucionno*, *progressivno*, *illjuzorno*, *pompežno*). Jde o slovo-tvorný postup velmi rozšířený, vskutku systémový. Naproti tomu jen ojedinelým produktem konverze (přesněji univerbizace a následně konverze) je substantivizace zkoumaných adjektiv (*instrumental'naja*, *premiál'nyje*).

Prefixy, s nimiž se zkoumaná adjektiva spojují, dělíme podle jejich proveniencie na domácí (jde o nepravé předpony typu *bez-*, *mež-*, *nad-*) a přejaté (řeckého n. latinského původu, srov. např. *a-*; *de-*, *sub-*). Podle modifikační funkce je můžeme rozdělit na negátory, kvalifikátory, graduátory, místní, vztahové a časové lokátory. Obecně možno konstatovat, že adjektiva s internacionálními morfy vykazují značnou prefixabilitu — celkem jsme zjistili 13 domácích a 12 přejatých předpon spojujících se se zkoumanými přídatnými jmény. Svědčí to — podobně jako připojování derivačních morfémů zprava — o jejich začlenění do slovtvorného systému současné ruštiny. Největší počet takových prefixů (maximální index prefixability) byl opět zjištěn u adjektiv s *al-*ovými morfy, celkem 7 domácích (*bez-*, *mež-/meždu-*, *nad-*, *ne-*, *pred-*, *pri-* a *sverx-*) a 11 přejatých prefixů (u přejatých postrádáme pouze doklad s předponou *super-*). — V porovnání s češtinou lze konstatovat jisté menší diference, např.:

v ruštině:

antiokkupacionnyj
antinacional'nyj
sverxnormativnyj
pooperacionnyj
nadèkvatorial'nyj
zapoljarnyj

v češtině:

protiokupační
protinárodní
nadanormativní
podle jednotlivých operací
na sever od rovníku, severně od r.
(jsoucí n. ležící) za polár. kruhem

a také čes. *bezprincipiální*, tj. čistá prefixace :: rus. *besprincipnyj*, tj. smíšená prefixálně-sufixální derivace.

Adjektiva s internacionálními sufixálními morfy bývají také slovtvorným základem pro „prefixoidaci“. Prefixoidem nazýváme morfém, který je od původu autosémantické slovo — u přejatých morfémů jsme učinili rozhodujícím kritériem slovnědruhovou povahu synonymního útvaru domácího; od kompozice se tento slovtvorný postup liší tím, že prefixoidní pojmenování nemá konektém. Rovněž prefixoidy rozdělujeme podle proveniencie na domácí (např. *vne-*) a přejaté (opět řeckého n. latinského původu, srov. např. *bi-*, *poli-*; *kvazi-*, *èkvi-*), které převažují. Prefixoidabilita je poměrně značná; zjistili jsme celkem 7 prefixoidů domácích a 8 cizích, které se spojují se zkoumanými adjektivy. Maximální index prefixoidability mají opět adjektiva na *-al'n(yj)* — byly zjištěny příslušné deriváty se všemi sedmi domácími prefixoidy; co se týče přejatých, nezaregistrovali jsme pouze *al-*ové adjektivum s prefixoidem *kvazi-*.

Prefixálně-sufixální derivací se v ruštině tvoří od zkoumaných přídatných

jmen adverbia typu *po-sportivnomu* s derivační strukturou *po =sport-ivn = =omu*. V češtině je tento slovotvorný model zastoupen podstatně méně srov. ještě rus. *po-revoljucionnomu* a české responze *sportovně* n. *jako sportovec, revolučně*.

Zkoumaná adjektiva bývají základem i pro kompozici. Podle těsnosti vztahu mezi oběma komponenty dělíme složená slova na složeniny vlastní (*sděl'no-premiál'nyj, sděl'no-progressivnyj*) a nevlastní čili spřežky (*uzko-professional'nyj, vysokomolekuljarnyj, maloproduktivnyj, ostroinfekcionnyj*). Juxtapozita tvořená adjektivy s internacionálními sufixálními morfy jsou v češtině podstatně vzácnější.

Podle povahy vzájemného sémantického a syntaktického vztahu komponentů rozlišujeme kompozita kopulativní a subordinativní. Komponenty kopulativních složenin mají rovnocenný přízvuk a v písemném projevu se většinou píše se spojovníkem (*sděl'no-premiál'nyj* ← *sděl'nyj i premiál'nyj*), kdežto komponenty subordinativních složenin mají jen jeden hlavní přízvuk a nepíše se mezi nimi spojovací čárka (*obščencionál'nyj, monomolekuljárnij, polusportivnyj*). — V konfrontačním rusko-českém plánu zjišťujeme, že čeština neužívá složených adjektiv tak často jako ruština. V češtině bývají místo ruské kopulativní složeniny s internacionálním sufixálním morfem dvě samostatná adjektiva fungující jako několikanásobný atribut (*úkolový a prémiový*), místo ruského adjektivního juxtapozita pak spojení samostatného adverbia s adjektivem (*úzce profesionální*). Oba porovnávané jazyky tvoří však shodně složeniny s prvním komponentem *mnogo-* (rus. *mnogofunkcional'nyj* — čes. *mnohofunkční*), *polu-* (rus. *polusportivnyj* — čes. *polosportovní*) a *gidro-* (rus. *gidrotermal'nyj* — čes. *hydrotermální*).

